

Zvonko Pandžić
Wirtschaftsgymnasium Tauberbischofsheim
Dr. Philipp-Adam-Ulrich-Str. 1, D-97941 Tauberbischofsheim

»MISAL RIMSKI« I »SVETA PISMA«

O sudbini dva velika jezična projekta Bartula Kašića (1575—1650)

*R. P. Stephano Krasić, Ordinis Praedicatorum illustrissimo alumno,
occasione septuagesimi vitae anni ad terminum perducti,
secundis votis prosequens cum bona gratia offert.*

U ovoj raspravi pokušava se pronaći odgovor na dva pitanja koja su već dugo vremena bila u središtu zanimanja filologâ koji su istraživali djelo Bartula Kašića (1575—1650), pisca prve hrvatske gramatike:

a) je li on, kao što sam tvrdi, na hrvatski jezik štokavske stilizacije preveo cijeli latinski Missale Romanum;

b) tko je konačno odgovoran da Kašićev prijevod Biblije na Svetome oficiju (Inkviziciji) u Rimu 13. lipnja 1634. nije dobio dozvolu za tisak.

Nakon potrage po raznim knjižnicama i arhivima u Rimu i Dubrovniku autor je u Knjižnici Male braće u Dubrovniku jedan anonimni štokavsko-ikavski prijevod misala (Rukopis 247) identificirao kombinacijom kodikoloških i tekstoloških metoda kao prijepis Kašićeva prijevoda toga djela.

Za pitanje zabrane Kašićeva prijevoda Biblije koban je bio posjet *ad limina apostolorum* zagrebačkoga pomoćnoga biskupa Ivana Tomka Mrnavića u svibnju 1634. Tom prilikom on je u ime Crkve zagrebačke osobno predao papi Urbanu VIII. pismo u kojem se traži zabrana tiska. Ovdje se prvi puta objavljuje i komentira to pismo, koje se čuva u Biblioteca Vallicelliana u Rimu (Ms O. 90, ff. 365^r-267^r).

§ 1. Uvod: Hrvatska novovjekovna proza i izgradnja hrvatskoga jezika

Još je Vatroslav Jagić (1838—1923) jasno vidio nezavidan položaj starije hrvatske proze u srazu s preporodnim oduševljenjem za hrvatsku poeziju, pa je upravo stoga zajedno s Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim (1816—1889) i novoosnovanom Akademijom (JAZU) pored niza *Stari pisci hrvatski*

ski, iste, 1869. godine, pokrenio i *Starine*, dočim je od 1898. Akademija izdavala i treći renomirani književno i jezičnopovijesni znanstveni niz, *Gradu za povijest književnosti hrvatske*. Jagić je naime "u starinah" sudio ovako:

»Ako hrvatski jezik u svojoj prošlosti i ne obiluje tolikim mnoštvom prozaičnih starina, koliko se ponosi bogatstvom pjesničke književnosti — ne ostavi nas ipak starina naša sa svim bez proze. Ali kad je hrvatski narod, probudjen prije 30 godina na nov život, počeo iznositi pred oči potomstva slavne spomenike svojih djedova — bijaše nam daleko preča a tadašnjemu poetskomu stanju hrvatskoga naroda još i puno srodnija poezija starih Hrvata nego li proza, koja budući mnogo siromašnija pak i sadržajem svojim manje zanimljiva jedva bi kadra bila onoliko ushita potaknuti kod oduševljenih potomaka, koliko ih je zaniela slast i divota pjesama Gundulićevih, Palmotićevid, Gjorgjićevih itd. Tako bjesmo navikli u starini našoj samu poeziju gledati, zaboravivši gotovo sa sviem i ono malo proze, što je uz nju ima« (Jagić 1869:216).

Punih sto godina poslije Josip Hamm (1972:23, 1978:3sl., 1987 *passim*), rezimirajući daleko bolje uspjehe niza *Stari pisci hrvatski* u izdavanju poezije nego li proze (32 nasuprot 3 sveska), argumentirat će slično, pokušavajući zapravo nekako opravdati svoja nastojanja da tiska dotada posve nepoznatu *Prozu Marulićeva vremena*, što očito ni u njegovo vrijeme nije bilo po sebi razumljivo.

Od Hammova prosuđivanja do danas stvari su se tek naizgled promijenile. Interes za stariju hrvatsku prozu bio je, istina, donekle probuđen i ostvarenjem državne nezavisnosti, ali je to uglavnom bilo u općem kontekstu povijesnih pregleda hrvatskoga jezika i književnosti, a manje u kontekstu znanstvenih analiza izravnoga utjecaja novovjekovne hrvatske proze (*Sachprosa*, ne *Kunstprosa*) na izgradnju hrvatskoga književnog jezika na štokavskoj osnovi, da se ograničim samo na taj aspekt. Tako su neka povijesna izdanja bila u novije vrijeme pretiskana, ali ipak nisu uslijedila i kritička izdanja stotina atribuiranih i anonimnih rukopisnih svezaka hrvatske proze novoga vijeka (XV.—XVIII. st), čuvanih po hrvatskim i inozemnim arhivima i knjižnicama. Ta zadaća, koju su prije 150 godina posve jasno vidjeli i djelomice ostvarili Ivan Kukuljević i Vatroslav Jagić, a koju su velike europske filologije obavile još u 19. ili najkasnije početkom XX. st., ostaje, barem po mom sudu, kao prioritetni izazov hrvatske filologije u 21. st.¹

¹ U tu svrhu institucionalizirana kroatistika bi morala, po mom sudu, mijenjati pristup prema traženju i izdavanju neobjavljenih ili još uvijek nepoznatih tekstova hrvatske jezične baštine, poglavito proze. Tako se i danas, kao i za jugokomunističke vlasti, izdavanja i znanstvena obrada *nepoznatih* rukopisa i povijesnih svjedočanstava hrvatskoga jezika i književnosti uopće ne vrednuju na odgovarajući način prilikom

Naravno, ni povijesni ni teorijski uvjeti »oskudnih vremena« (*dürftige Zeiten*) u XX. st. nisu bili previše skloni istraživanju hrvatske prozne jezične baštine, kao što je to bio priželjkivao Jagić, i kao što se nakon početnih uspjeha Akademijinih izdanja moglo i općenito očekivati. Naime, iako su mladogramatičarski sljedbenici Vatroslava Jagića kao predmet jezične analize uvijek gajili predilekciju prema »živim narodnim govorima«, oni su ipak književni jezik još uvijek promatrali i kao *povijesnu pojavnost*, pa su kritički objavljivali i one povijesne tekstove koji su imali utjecaja na taj isti živi narodni govor. Rešetar, Maretić i Fancev, da spomenem samo njih, objavili su ili prikazali lijep broj svezaka starije hrvatske proze, prije svega lekcionara, psaltira, brevijara, molitvenika (časoslova, oficija), prevedenih biblijskih knjiga, teoloških rasprava i svetačkih legendi, dobro znajući da su upravo takvi tekstovi nekoć formirali staroslavenski jezik, pa je bilo logično očekivati da se slično dogodilo i u razvoju modernoga hrvatskog jezika. Pučkojezični tekstovi koji su bili najbliži običnomu čovjeku, dakle najširim masama u prestižnoj uporabi, imali su i odlučujući utjecaj na *opću prihvaćenost* izabranoga književnoga idioma na najširim područjima hrvatskoga govornog područja. Dakle, hrvatski mladogramatičari, iako su i sami bili skloni analizama »živih narodnih govora«, ipak još nisu bili izgubili iz vida da su i ti živi narodni govori stoljećima bili razvijani ne samo putem usmenosti, nego i *putem tekstova* s kojima se, često nepismeni puk identificirao. U tom se kontekstu u znanosti govori o tzv. »sekundarnoj usmenosti«, ili pak o »tekstovima na raskrižju usmenosti i pismenosti«. To će reći, prestižni tiskani tekstovi za najširu uporabu prenose se dalje od »usta do usta«, učenjem i recitiranjem napamet. U razvoju (izgradnji) hrvatskoga književnog jezika ne može se stoga precijeniti utjecaj mnogobrojnih lekcionara, rituala, katekizama, plačeva i crkvenih napjeva, koje je obični puk preko svih dijalekatnih granica stoljećima zajednički slušao, te učio i recitirao napamet, ili pak sličan utjecaj, vremenski nešto mlađeg, *Razgovora ugodnog naroda slovinskog* (1756) fra Andrije Kačića-Miošića.

Nakon 1945. opet, skoro posve se gubi interes za tu vrstu proze, što se, bodovanja i napretka u znanstvenoj službi nastavnika. U Njemačkoj kao i u većini europskih zemalja ta se vrsta znanstvenoga rada ubraja, usporedno prirodnim znanostima, u *temeljna istraživanja* (*Grundlagenforschung, basic research*), pa je napredovanje u službi takvih filologa — *ceteris paribus* — ubrzano. Zapravo, naočigled rapidnog propadanja papirnih spomenika po raznim arhivima u Hrvatskoj, trebalo bi smjesta pokrenuti jedan novi nacionalni plan (*Kraftakt*) spašavanja te jezične građe: a) sveopćom digitalizacijom i objavljivanjem rukopisa na svemreži (*on line*); b) sustavnim priređivanjem kritičkih izdanja, i to istodobno na svim sveučilištima i odgovarajućim kroatističkim i povijesnim institutima u Hrvatskoj. Što se programa tiče, bar za početak bilo bi dovoljno još jednom pročitati načela Odbora JAZU, *Stari pisci hrvatski*, sv. 1 (Kukuljević Sakcinski, Ivan (ur.) 1869. *Poezija Marka Marulića*, 1–3).

tek s jedne strane, može tumačiti nepovoljnim političkim razvojem. S druge strane naime, desetljećima je za komunističke Jugoslavije prioritet hrvatskih jezikoslovaca bio politička i(li) (socio)lingvistička borba za očuvanje imena i posebnosti hrvatskoga jezika, pa je interes za izdavanje starije proze iz barem donekle razumljivih razloga bio u drugom planu. Osim toga, od pedesetih godina XX. st. postupno se i u teoriji gubi mladogramatičarsko-povijesni metajezik, a prevladava novopristigli strukturalni saussureovski pristup jeziku kao reificiranom, izvanjskom predmetu analize. Nadalje, interes je postupno prelazio na suvremeni metajezik, dočim je dijakronijsko istraživanje *povijesnoga korpusa* hrvatskoga jezika zanemarivano. S tim u vezi čak je i dijalektologija, koliko barem imam pregleda, postupno gubila svoju historijsko-lingvističku dimenziju, pa su, dosljedno, rijetko bili izdavani i(li) istraživani povijesni (stariji od XIX. st.) tiskani ili rukopisni *tekstovi*, dočim su relativno često bili analizirani razni mjesni govori². Ni znanost o književnosti nije slijedila prvotni zamah izdavanja nepoznate hrvatske proze i poezije, pa su pojedinačni znanstveni nizovi u drugoj polovici XX. st. s vremenom ili posve zamirali (*Starine, Građa*) ili posustajali (*Hrvatski latinisti, Stari pisci hrvatski*), pokazujući ipak znakove života³. Danas ne treba posebno naglašavati da je gubitak, ili barem marginaliziranje, dijakronijske dimenzije pri istraživanju hrvatskoga književnog jezika i hrvatske književnosti kroz *najraširenije i najutjecajnije povijesne štokavske tekstove*, bio i u interesu politike koja je propagirala zajednički srpskohrvatski jezik.

Ovaj uvod neka posluži kao moje, i *danas nužno*, metodologijsko opravdanje za izlet izvan okvira sinkronijskoga pristupa jeziku i izvan okvira čisto strukturalne ili ine moderne lingvističke ili književnoznanstvene teorije. Riječ je o pristupu koji za mnoge suvremene lingviste zapravo i nije »lingvistički«, čak ni »sociolingvistički«, jer po naravi same stvari on ide u *povijest nastanka* određenih tekstova, pa samim time i *iza metajezika*. Stoga neki misle da je taj pristup najprimjerenije naziva-

² Neovisno od toga što se svi tekstovi nastali prije 1830. danas u kroatistici ubrajaju u povijest jezika a ne u dijalektologiju, to zbog toga što se očito još uvijek misli da je izbor štokavskoga za književni jezik uslijedio tek s Ljudevitom Gajem (1809–1872), ipak valja pred očima imati činjenicu da su sva tri hrvatska narječja imala i svoju *tekstualnu* a ne samo *govornu* (*usmenu*) povijest, pa samim time ostaje zadaća dijakologa i tu povijesnu razinu jezičnoga razvoja sravniti s odgovarajućim današnjim mjesnim govorima.

³ Posljednji svezak (SPH) jest 43 (Malić–Fališevac, (ur.) 2004). Još je Hamm (1972) rezimirao uspjeh prvih 35 svezaka, te priredio i *Hrvatsku prozu Marulićeva vremena* u dva sveska, tj. knjige 38 i 40 toga niza (Hamm (ur.) 1978, 1987). U nizu *Hrvatski latinisti* posljednji (10.) svezak jest: Ruđer Bošković, *Pomrčine sunca i mjeseca*, prir. i prev. B. Glavičić. Zagreb, 2007.

ti »povijesnosociolingvističkim«⁴, ili pak književnohistorijskim. To znači da u središtu zanimanja te vrste istraživanja stoje *društvene snage i djela* koja su *povijesno* usmjerila put razvoja književnoga jezika, pa stoga i književnosti, na određenom izabranom idiomu (*status and corpus planning*), u našem slučaju hrvatskoga jezika i književnosti na statusno prestižnoj štokavskoj narječnoj osnovi. S književnoznanstvene strane pak, tu se radi o ljudima i djelima koja na današnjoj, reklo bi se isključivoj, književnotaksativnoj skali jedva nalaze mjesta, budući da ti autori, kako se ponekad kao opravdanje može čitati, »nisu imali književnih ambicija«. Ipak, zbog njihova velikog povijesno-formativnog utjecaja na govor običnoga naroda, moraju biti predmet književnoznanstvene, jezičnopovijesne i *genuine* (socio)lingvističke analize, odnosno predmet istraživanja svake one znanosti o jeziku i književnosti koja jezik i književnost hermeneutički promatra u *povijesnom kontinuitetu i kontekstu*, tj. i kao povijesnu i kao društvenu pojavnost.

Jedan od onih koji je pokušao pisati i prevoditi, za formiranje jezika hrvatskoga puka u novom vijeku najutjecajnija prozna književna djela, na hrvatski »općeni« jezik (štokavski), te ih preko papinske kurije etablirati u službenoj crkvenoj uporabi na svim područjima staroga Ilirika, odnosno današnjega hrvatskog jezika, bio je isusovac Bartul Kašić (1575–1650), rođeni čakavac. Uspio je tek djelomice, budući da je osim prve hrvatske gramatike (Kašić 2005 [1604]) i katekizma, te nekoliko pobožnih književnih prijevoda za svećenike i redovnike, dobio *imprimatur* tek za dva *liturgijska* djela, *Ritual Rimski* (Kašić 1993 [1640]) i *Vanghielia i Pistule* (Kašić 1641). Poznato je da je tisak njegova najvećeg projekta, tek nedavno u Njemačkoj objavljena prijevoda Biblije (Kašić 1999, 2000) na pučki jezik štokavsko-jekavskoga izraza, u Rimu bio osujećen, o čemu je skupljena priličita dokumentacija (von Erdmann-Pandžić 2000; Golub 2000). Ipak, odlučujuća kongregacija (zborovanje) kardinala Svetoga oficija (*Inkvizicije*), koja je bila sudbonosna za taj Kašićev prijevod, nije u potpunosti rasvijetljena, odnosno dokumentirana. To će biti učinjeno ovdje u drugom dijelu rasprave (§ 3.).

U prvom pak dijelu (§ 2.) valja odgovoriti i na pitanje koje je vrlo rijetko uopće bilo raspravljano (usp. Katičić 2000:61): je li Bartul Kašić doista uz *Biblia sacra* preveo i *Missale Romanum* na hrvatski pučki jezik? Ako jest, je li taj prijevod uopće sačuvan? Sam Kašić naime u predgovoru svoga *Rituala rimskoga* (1993 [1640]) izrijekom tvrdi je preveo »...i red od misse, ne-

⁴ Usp. Romaine 2005:1696: »A basic premise of historical sociolinguistics is that language is both a historical and social product, and must therefore be explained with reference to the historical and social forces which have shaped its use.«

kabi sfak mogao razumitti ono scto sctij latinsko«, dakle preveo je barem jedan od dva glavna dijela *Misala rimskoga*. Naravno, on tu i nije smio napisati da je preveo *canon missae*, ali se iz konteksta vidi (»ono scto sctij latinsko«) da je on doista preveo i taj najsvetiji dio latinske mise. Utoliko je vrlo važno, nakon njemačkoga izdanja Kašićeva prijevoda Biblije, konačno potražiti i taj davno izgubljen prijevod, eda bi on, ako je ipak negdje sačuvan, konačno mogao naći svoga priređivača i dodatno obogatiti biblioteku hrvatske književnosti i jezika novoga vijeka.

Drugim riječima, ova moja rasprava pokušava konačno rasvijetliti, odnosno malo poblizje orisati, veoma nesretnu povijesnu sudbinu dva od najvećih hrvatskih književno-pučkojezičnih projekata prve polovice XVII. st.⁵, oba zgotovljena od bogoslova, pisca i jezikoslovca Bartula Kašića. Iako svaki od dva glavna dijela ove rasprave stoji naizgled sam za sebe, povezuje ih, povijesno gledano, jedan i jedinstveni, Kašićev osobni trud u osami (psalamski *passer solitarius*), jedna iscrpljujuća borba u Rimu oko tiska, jedna te ista velika nada, te, naposljetku, jedno veliko razočaranje u oba slučaja, ali i jedan velik gubitak – ne manje sveopći – za hrvatsku književnu i jezičnu povijest⁶.

§ 2. »Missal rimski u jezik slovinski«

§ 2. 1. Autopsija rukopisâ

Pokušavajući ući u trag nekoć spominjanim, a danas izgubljenim rukopisima Bartula Kašića (1575–1650) i Marka Marulića (1445–1524) posljednih sam godina u nekoliko navrata radio i u Knjižnici Male braće u Dubrovniku, predmnijevajući tek da bi možda ipak koji spis od ta dva autora mogao biti sačuvan među onim kodeksima koji nisu bili opisani ni u

⁵ Za ireverzibilnu izgradnju hrvatskoga književnog jezika na prestižnoj štokavskoj osnovi, tj. za odlučujuće povijesno planiranje statusa (*status planning*), ali i za planiranje korpusa hrvatskoga jezika nakon Tridentinskoga sabora, najutjecajnija su bila sljedeća kongenijalna djela iz prve polovice XVII. st.: Bartula Kašića *Institutiones linguae Illyricae* (2005 [1604]), *Ritual rimski* (1993 [1640]) i *Vanghielia i Pistule* (1641); Matije Divkovića *Nauk krstjanski* (1611) i *Besjede* (2009 [1616]); Ivana Bandulavića *Pistole i Evangelia* (1997 [1613]); te Jakova Mikalje *Blago jezika slovinskoga* (1651).

⁶ I zbog toga će biti opravdano ovu moju dvodijelnu raspravu tiskati ujedno. Posvećena je, kao malen znak moje osobne zahvalnosti za njegov rad, prof. dr. Stjepanu Krasiću, OP, iz Rima, iznimnomu hrvatskom znanstveniku, koji je otkrio, prikazao i (li) objavio toliko stranica zaboravljenih hrvatskih književnih rukopisa i starina na latinskom i hrvatskom jeziku kao malo tko drugi u drugoj polovici XX. stoljeća. Ovdje neka budu spomenuta tek tri goleme Krasićeva sveska iz niza *Hrvatski latinisti*, odnosno prvo i kritičko izdanje za hrvatsku književnu povjestnicu staroga Dubrovnika nezaobilaznoga djela Serafina Crijevića *Bibliotheca Ragusina* (Zagreb : JAZU, 1975–1977).

Čulića (1841) ni u Brleka (1952). I doista, kod Male se braće nalazi ne samo jedini sačuvan primjerak prvotiska *Judite* (1521), nego i nekoliko prijepisa već poznatih, te, kako izgleda, i nepoznatih, kraćih proznih i pjesničkih djela Marka Marulića (usp. Pandžić 2009), ali i, dabome, nekoliko odavno poznatih, već tiskanih rukopisa Bartula Kašića, prije svega njegova *Autobiografija* pisana latinskim jezikom (Brlek 1952: br. 225; Kašić 1940; Horvat (ur.) 2006). Kašićevi kao i Marulićevi rukopisi podrijetlom su iz dubrovačkoga Kolegija Družbe Isusove, a franjevci su ih otkupili poslije ukinuća Družbe 1773.

Od inih poznatih rukopisa te knjižnice zanimala su me i dva od veoma rijetkih hrvatskih prijevoda liturgijskih knjiga na pučki jezik, prvi je prijevod *Misala rimskoga*, a drugi jednoga lekcionara. Prvi, anonimni prijevod, Brlek je opisao ovako:

»Vel. 30x22,5 cm, str. |4| + 816 + |4|. U kartonskom uvezu, hrbat nešto oštećen, uz korice malo izgrizeno, redovito pisano na pola stranice, ostala polovica ostavljena za ispravke, rubrike podcrtavane. Mjestimice izmrčeno. Rukopis sadržava prijevod čitavog Misala rimskog: »Missal rimski u jesik slovinski. Coll. Ragusini Soc. Jesu 1747« (str. |3|)« (1952: br. 247, str. 253).

Drugi je rukopis djelo Stjepana Rusića (1689–1770), dubrovačkoga svećenika i velikog protivnika crkvenoslavenskoga jezika u liturgiji, kao i žestokog supolemičara zadarskoga biskupa Mateja Karamana (1700–1771) povodom tiska Karamanova glagoljskog misala (1741). Brlek o Rusićevu rukopisu piše:

»Missala rimskoga slovinska, illiti illiricka sctegna, vanghjeglja i gneka pomolegna na svoj pravorodni um povrachjena po sapovjedi prisvetoga otza Benedikta XIV. od S. R. popa dubrovackoga 1751. Vel. 30x21,5 cm, str. XXXII + 637, od str. 452 ulijepljen jedan list, prazne str. II, V-VIII, XXVI-XXXII, 628–637. U kartonskom uvezu, dobro sačuvano [...]. Prema sadržaju, ovo je prema današnjoj terminologiji evanđelistar i epistolar s nekim dodacima« (Brlek 1952: br. 258, str. 263).

Još je Vatroslav Jagić mislio da bi valjalo ispitati međuodnos upravo ta dva rukopisa, ali se to do danas ipak nije dogodilo:

»In welchem Verhältnisse diese Manuskripte zueinander und zu dem in Rom stehenden, das muß erst näher geprüft werden. Nr. 182 in Ragusa [d.h. Rusićs Lektionar, Nr. 182 nach Čulić 1841, Nr. 258 nach Brlek 1952] und das in Rom befindliche könnten vielleicht nur zwei Exemplare derselben Arbeit sein, während das Manuskript Nr. 181 [Nr. 247 nach Brlek 1952, unser Missal rimski] in anderem Dialekt (ikavisch) gehalten, vielleicht aus älterer Zeit herrührt« (Jagić 1913:517).

Rusić je, kako mi se čini po paralelama u prijevodima pojedinih antifona i blagoslova, doista poznao anonimni misal, isto tako, naravno, i Kašićev i Bandulavićev lekcionar, dočim anonimni autor nije poznao Rusićev prijevod, iako bi se po dataciji iz god 1747. moglo pretpostavljati da je pisan nekako u isto vrijeme kada i Rusićev. Tim se pitanjem nije pozabavio ni Fućak (1975:234 sl.), ali je i on zaničevao mogućnost da bi Rusić bio autor anonimnog prijevoda misala. Međutim, valjalo bi svakako detaljnije usporediti (a po mogućnosti i kritički izdati), taj dubrovački rukopis Rusićeva lekcionara, koji sadrži sva misna čitanja kroz godinu, i(li) rimski prijepis istoga djela, istoga autora i istoga naslova iz Apostolske knjižnice vatikanske (*Fondo Borg. Illir. 7*), kako je to točno predmnijevao Jagić. Rusićev rukopisni lekcionar iz Rima svojedobno nije bio dobio traženi *imprimatur*, a u njemu su također »sctengna, vanghjeglja i gneka pomolegna« (usp. Japundžić 1971) kao i u dubrovačkom primjerku, te, dodatno, kako tvrdi Fućak (1975:243), i »red mise s prefacijama« (*ordo missae*), ali bez samoga kanona mise (*canon missae*). U svojoj nadi da bi papa Benedikt XIV. (1740–1758) aprobirao njegov prijevod lekcionara, Rusić je, kao što je poznato, kritizirao jezik lekcionara Ivana Bandulavića (usp. Bandulavić 1997 [1613], Teil b:55–79) i Bartula Kašića (usp. Vanino 1933), a ne samo misal Mateja Karamana (usp. Graciotti 1965, 1967; Japundžić 1971). Drugi Rusićev veliki projekt bio je, i taj do danas znanstveno neobrađen, prijevod cijeloga *Novoga Zavjeta*, koji se čuva u *Archivio storico S.C. de Propaganda fide*, priložen kao dokument uz *Scritture riferite nei Congressi, 30 (Moscovia, Polonia, Ruteni)*. Naravno, uz te prijevode valjalo bi sravniti i izdati i druga njegova djela, a navlastito sačuvane polemike protivu Karamana (usp. Japundžić 1971, Graciotti 1965), iako je Karaman bitku oko jezika hrvatskoga misala i lekcionara u Rimu svojedobno bio dobio, a Rusić izgubio.

Rusićevi zanimljivi, zbog brojnih neologizama doduše jezično ishitreni prijevodi, ovdje me dalje ne zanimaju, ali ih zbog konteksta moram barem spomenuti. Mnogo više me zanima anonimni *Missal rimski*, koji je zapravo bio inspiracija Rusiću za njegov rad, datiran na samoj naslovnici god. 1747. Već na prvi pogled bilo je jasno da je to štokavsko-ikavski misal, dakle nikako dubrovačkoga podrijetla, pa je Jagićeva slutnja da se stoga radi o misalu iz ranijih vremena, izgledala uvjerljivom. I doista, već na 4. str., tj. na poslije dodanu i privezanu dvolistu, nalazimo zapis o podrijetlu misala. U Rimu ga je bio kupio kanonik Đuro Matijašević (1670–1728) iz dubrovačke *Akademije ispraznih*, pa je u skladu s njegovom oporukom, brat mu Vlaho god. 1747. taj rukopis, kao i mnoge druge rukopise i tiskane knjige, predao kao poklon Kolegiju Družbe Isusove u Dubrovniku. Go-

dina 1747. je dakle *godina donacije a ne nastanka misala*. Prijevod da je načinio oko 1700. neki nepoznati Dalmatinac ili Bosanac uz pomoć glagoljskoga misala. Ne sadrži evanđelja i poslanice jerbo da su iste tiskane u lekcionaru Bartula Kašića (1641):

»La presente traduzione del Messale Romano è stata fatta da un ignoto Dalmatino o Bosnese coll' ajuto del Messale glagolitico verso il fine del secolo XVII. o sul principio del XVIII.; giacchè in fine alla pagina 802. chjama Santo Lorenzo Giustiniani, che santificato fù da Alessandro VIII., e Beato Pio V. alla pag. 811. il quale fù da Clemente XI. canonizzato.

Questo manoscritto fù comprato in Roma dal canonico D. Giorgio Mattei, e poi secondo la sua determinazione con altri libri stampati e scritti a mano in varii illirici dialecti mandato in dono al Collegio della Compagnia di Gesù in Ragusa l'an. 1747. da Biagio Mattei suo fratello.

Lo stesso D. Giorgio Mattei aveva cominciato a rivedere ed emendare questa traduzione come se vede dalla prima pagina fino alla 13^a.

Gli Evangelii e l'Epistole non sono qui interpretate essendo di già stampata di essi la traduzione fatta dal P. Bartolomeo Cassio«.

Dakle, prevoditelj toga misala (nedostaju tek misna čitanja kroz godinu koja se nalaze u lekcionaru) sadržajno je u svakom slučaju pretpostavljao postojanje Kašićeva lekcionara, točnije, morao ga je barem u konceptu poznavati prevodeći taj misal, jer iz njega ispušta upravo ono što stoji u Kašićevu lekcionaru. Ta činjenica, ali i mišljenje Jagićevo da se mora raditi o misalu iz starijih vremena, potakli su me da počnem ispitivati moguću vezu s Kašićem.

U prvi je mah izgledalo posve nemoguće da bi taj pučkojezični misal imao ikakve veze s Kašićem, budući da u uvodnoj bilješci Đure Matijaševića na talijanskome stoji da je prijevod nastao koncem XVII. ili početkom XVIII. st., a to se dokazuje po tome što sadrži spomendane sv. Lovre Justinianija (svetim ga proglasio Aleksandar VIII. 16.X.1690.) i blaženoga, dakle još ne svetoga, pape Pija V. (svetim ga je proglasio Klement XI. 1712. god.), pa je, logički, i misal morao nastati između ta dva datuma. Termin nastanka možemo još bliže odrediti jer na samome početku ispod naslova, tj. na prvoj stranici poslije dodanoga dvolista, na hrvatskome stoji da je *Missal rimski*, tj. latinsko tipsko izdanje *Missale Romanum*, napisan, prihvaćen i tiskan po naredbama više papa sve do »prisvetoga Gospodina nascega Innocentia dvanadestoga«. Naš je misal dakle pisan između 12.VII.1691. i 27.IX.1700., za pontifikata Inocenta XII. To je Đuru Matijaševića najvjerojatnije i navelo da na rubu prve stranice zabilježi: »Se istomacenje ucigneno bi oko godiscta Gospodinova 1700«.

Rutinska kodikološka usporedba ovoga misala (rk. 247) s rukopisom

225, tj. s latinskom *Autobiografijom* Bartula Kašića, koja se također nalazi u Knjižnici Male braće, a potječe također iz Rima — ovdje mi je ona poslužila kao kodikološki *tertium comparationis* — dovela me je međutim do neočekivanoga zaključka.

Brlek je taj rukopis opisao ovako:

»Vel. 25,7x18 cm, str. |4| + 193 + |3| = 200, uvezano u pergamenu, uz korice i korice dosta nagrizene. Ponegdje u tekstu (str. na pr. 57, 110, 121) ostavljen prostor za ispuštene riječi ili nazive [...] Naslov: ›Vita P. Bartholomaei Cassii Dalmatae ab ipsomet conscripta, et dono data a P. Raphaelae Prodanello Ragusino P. Raphaeli Tudisio, ex sorore filio‹« (Brlek:1952:221).

Već na prvi pogled mi se učinilo da je oba rukopisa ispisala jedna ruka, iako je latinski tekst *Autobiografije* pisan znatno brižljivije. No, kako je uspoređivanje povijesnih pisoruka (autografa) *različitih neafinih jezika*, kao što su latinski i hrvatski, u kodikologiji jedna veoma sporna materija, to se u argumentaciji nisam mogao pouzdati u taj prvi dojam. Stoga sam pokušao autopsijom usporediti i *tvarnu* stranu oba rukopisa, tj. sam papir i njegov vodeni znak (filigran). U oba papira češće se nalazi posve istovjetan vodeni znak šestokrake zvijezde s unutaršnjom i vanjskom, uvijek skoro pravilnom kružnicom (vanjska je 45x42 mm), te s istovjetnim križem iznad kružnice po srednjoj (od tri) žice potke, a između dvije izvanjske žice, koje stoje u razmaku od 51 mm. Iako je vodeni znak šestokrake zvijezde poznat u mlinicama papira u Rimu koncem 16. (usp. Woodward 1996: br. 148, Briquet 6089 *sim.*) pa sve do konca XVII. st., ipak taj znak dolazi u raznoraznim varijetetima i dimenzijama, već prema vremenu nastanka i mlinici proizvodnje. Drugim riječima, naći dva povijesna kodeksa u kojima se vodeni znak papira apsolutno poklapa i inače je prava rijetkost, a kada se to dogodi, onda doista valja: a) pretpostaviti istu mlinicu papira i otprilike isto vrijeme nastanka tih papira (budući da je žice potke i filigrana u onodobnim mlinicama papira valjalo često mijenjati, a ručno iznova isplesti istu potku bila je skoro nemoguća stvar i u istoj mlinici, a kamo li u nekoj drugoj), te b) ispitati radi li se o istome piscu, poglavito u slučaju kada su tekstovi barem donekle afini.

No, ako su filigran i potka isti, a jesu, onda bi i opisani format papira trebao biti isti, naravno, ako se papir dalje ne presavija *in 8°* ili *in 16°*, što nije slučaj kod predmetnih rukopisa. Razliku u dimenzijama (iako su oba *in 4°*) tih dvaju kodeksa ipak je lako objasniti. *Autobiografija* je bila uvezana u pergamenu i tom zgodom papir je pravilno obrezan, dočim papir *Missala rimskoga* nije obrezivan nego su svi listovi gruba nepravilna ruba. Sve to, a prije svega ista potka i isti filigran papira, pokazuje da je papir oba kodeksa podrijetlom iz iste mlinice i da je iste starosti. Nadalje, kako se u oba rukopisa radi i o afinim djelima, dakle djelima koje je barem pre-

ma sadržaju mogao napisati isti autor, i kako su oba očito mlađi prijepisi sa starijih predložaka, to je vjerojatnost veoma mala da bi dva međusobno nepoznata »našijenca« u Rimu koncem XVII. st. sasvim slučajno u isto vrijeme kupili u istoj trgovini (mlinici) veliku količinu papira, pa jedan posve neovisno od drugoga posjedovao i prepisivao Kašićevu *Autobiografiju* a drugi *Missal rimski*, tj. djela za koje sam Kašić piše da ih je napisao. Dakle, kako je uspoređeni rk. 225 (*Autobiografija*) dokazano prijepis a ne izvornik, a koji po starosti i vrsti papira, te podrijetlu iz Rima, odgovara rukopisu 247, onda ta činjenica samo podržava tezu da bi rukopis 247 (*Missal rimski*) mogao biti prijepis izvorno Kašićeva prijevoda.

Naime, za rukopis 225 imamo u kolofonu zabilješku o. Rafe Prodanella (1613 — nakon 1690) o smrti Kašićevoj u Rimu, gdje potom veli da je *Autobiografiju* napisao sam Kašić, a kratki dodatak *Autobiografiji* da je on, Prodanello, samo nadopisao i rukopis spremio u Dubrovnik svom nećaku o. Rafaelu Tudiševiću (1645—1732): »Hanc additionem posuit P. Raphael Prodanellus Ragusinus Soc. Jesu et librum hunc dono misit Ragusium P. Raphaeli Tudisio ex sorore sua filio« (usp. Kašić 1940 [ca. 1640]:140, Horvat (ur.) 2006:266). Međutim, kako je pisoruk u čitavom tekstu *Autobiografije* i u tom dodatku isti, a nije Kašićev, to bi moglo značiti da je o. Prodanello i stvarni prepisivač Kašićeve *Autobiografije* i *Missala rimskoga*, iako je on mogao za taj posao angažirati i nekog drugog isusovca i(li) »našijenca« u Rimu, što u konačnici i nije bitno.

Bitno je to da *izvanjski kriteriji* dobiveni tom prvom autopsijom oba rukopisa *ne isključuju* Kašićevo autorstvo prijevoda *Missala rimskoga* u rukopisu br. 247, dapače čine ga posve vjerojatnim. Tu hipotezu podupire i činjenica da su izvorna prva dva lista *Missala rimskoga* jednostavno bila odrezana, a po rubnim ostatcima ta dva lista dobro se vidi da su bila ispisana. Vjerojatno je netko pokušao sakriti pravo podrijetlo toga prijevoda, možda u dobroj nakani da »sačuva ugled« prevoditelja. To ne treba čuditi kada se zna da je na Tridentinskome saboru (1545—1562) bilo zabranjeno misu slaviti na pučkome jeziku. Onaj tko bi usprkos tome prevodio *canon missae* na pučki jezik mogao je vrlo lako biti optužen za koketiranje s protenstanzizmom. Osim toga, ne smije se zaboraviti da je u Rimu u XVII. stoljeću na žestokom udaru bio i isusovački način inkulturacije (*akomodacije*) navlastito u Kini i Japanu, jer su isusovci tamo, između ostaloga, postupno i u crkvi preuzimali mandarinski, umjesto da su Kinezima, kao što su to tražili unutarcrkveni kritičari, nametali latinski jezik.

U svakom slučaju međutim, nakon ovih prvih izvanjskih kodikoloških indicija i kriterija, oni unutarnji, uglavnom (orto)grafijski i sinoptičko-tekstualni, trebaju sada hipotezu o Kašićevu autorstvu rečenoga prijevoda *Missala rimskoga* ili verificirati ili falsificirati.

§ 2. 2. Sinopsa nekih perikopa iz Missala rimskoga i iz djelâ Bartula Kašića

Prvo što pada u oči svakome tko čita naš rukopisni *Missal rimski* jesu (orto)grafijske bliskosti s *Ritualom rimskim* u prijevodu Bartula Kašića (1993 [1640]), ali ne toliko i s njegovim lekcionarom (*Vanghielia i pistule*, Kašić 1641). Tu treba znati da je Kašić priredio lekcionar za potrebe Crkve dubrovačke u štokavsko-jekavskoj stilizaciji, dočim ga je Luka Natale (Božičević), kako to u predgovoru bilježi nadsvećenik Sv. Jeronima, Antun Deodat (Bogdančić), prije tiska malo dotjerao »po dubrovačku« (*per Lucam Natalem Ragusinum descripta*), pa stoga u tekstu nalazimo i pokoji raguzeizam. Kako je Kašić svoj prijevod Svetoga pisma započeo, a Novi Zavjet i dovršio u Dubrovniku, potom ekstrahirao lekcionar »u jezik dubrovački«, to je i sav tekst njegova prijevoda Svetoga Pisma ostao štokavsko-jekavski. *Ritual rimski* je opet bio preveo u jezik slovinški, dakle na štokavsko-ikavski, tj. u nakani za sve krajeve hrvatskoga govornog područja. Naš anonimni *Missal* u tome je posve konvergentan s *Ritualom*, kako pokazuje već i sam naslov: *Missal rimski u yesich slouinski*. Utoliko je, naravno, nužno usporediti najprije anonimni *Missal rimski* i Kašićev *Ritual rimski*.

Ovdje donosim tek nekoliko sitnih grafijskih osobina *Missala rimskoga*, jer šira analiza uopće nije potrebna, dovoljno je pratiti grafijski sustav Bartula Kašića u *Ritualu*. *Missal* slijedi *Ritual* u svim glavnim jezičnim crtama, pa je predmnijevani prepisivač unio vrlo malo grafijskih izmjena u samome tekstu. On tako piše po latinskom i talijanskom tipografskom običaju njegova vremena *u/V* za oba fonema (*u* i *v*), dočim Kašić u *Ritualu* pokušava u minuskuli razlikovati *u* i *v*, pa je *u* uvijek normalno otisnuto, dočim je za *v* uvijek koristio tipografsko kurzivno *v*. Prepisivač rjeđe donosi geminaciju konsonanata i vokala nego Kašić, tako uvijek *chie* umjesto *cchie*, *h* je uvijek *h*, kod Kašića ponekad i *ch*, inače ne nalazim bitnih grafijskih razlika. Što možemo uočiti je pojava dosljednoga šćakaviziranja konsonantske skupine *stj* (npr. *šćap*, *šćit*, *zašćičenje* i sl.), dakle znatno češće nego kod samoga Kašića. Pojedini izrazi svjedoče da je prepisivač i rođenjem, dakle ne samo zbog stvarne ortografije prepisanoga teksta, mogao biti ikavski štokavac. Jedini sintaktički zahvat koji kod prepisivača *Missala rimskoga* ponekad po različnosti upada u oči jest izbjegavanje talijanskoga kalka u genitivu s prijedlogom *di/od* (često kod Kašića), pa i tamo gdje to nije na mjestu, primjerice: *scto ye mudrosti bogatiye*, umjesto: *scto je od mudrosti bogatiye*. Inače, *Missal rimski*, može se jasno zaključiti, grafijski je bliži *Ritualu rimskom* negoli je to *Lecionar* samoga Kašića, jer je, kako rekoh, taj posljednji tekst Dubrovačanin Natale jezično malo dotjerivao. Drugim riječi-

ma, grafijskih ali i općenito jezičnih razloga nema koji bi priječili Kašićevo autorstvo i toga prijevoda. Dapače, kada bismo i pretpostavili različite autore, ne možemo naći niti jednoga autora u XVII. st. koji bi jezično bio tako blizak Kašićevu *Ritualu rimskome* kao ovaj prepisivač *Missala rimskoga*.

Tekstualno-sinoptička međuovisnost također je izrazita. Kada sva tri djela, dakle *Missal*, *Ritual* i *Lekcionar*, ponegdje donose iste svetopisamske tekstove, valja usporediti upravo te perikope. Ovdje imamo jedan dodatni problem. Kako u rukopisnom misalu nedostaju svetopisamska čitanja, to ne možemo ista uspoređivati s Kašićevim prijevodom Svetoga pisma, odnosno *Lekcionara*, što bi bio najlakši put. *Missal* opet sadrži bezbroj molitava i rubrika kojih nema u Svetome pismu, *Lekcionar*u ili *Ritualu*, ali i velik broj antifona, molitava preuzetih iz psalama, koje ipak možemo usporediti s Kašićevim prijevodom psaltira. Dodatno, Kašić je, kako sam veli, za svoj prijevod psaltira i Biblije općenito koristio neke starije dubrovačke i ine rukopisne prijevode, isto je činio i prepisivač misala *Neofiti 55* Biblioteke apostolske, također dubrovačke provenijencije, što opet znači da, barem u načelu, za svaki psalamski citat iz *Missala rimskoga* moramo usporediti ne samo Kašićev prijevod iz njegova nedavno tiskana prijevoda Svetoga Pisma (Kašić 1999) nego i izdanje *Dubrovačkoga psaltira* (Fancev (ur.) 1934), a, po potrebi, i izdanje *Neofiti 55* (Gianelli—Graciotti (ur.) 2003). Ako se tako koji psalamski stih u *Missalu* poklapa s Kašićevom, a ne i s poznatom dubrovačkom varijantom, to bi mogla biti sigurna indicija da je pisac *Missala rimskoga* pri ruci imao upravo rukopisni Kašićev prijevod. S druge strane, moramo imati na umu da je Kašić dugo vremena dotjerivao svoj prijevod Biblije, očito i prepisivači, pa su stanovita odstupanja i dotjerivanja objašnjiva i kronologijom prevođenja. Upravo kronologijski gledano, 1999. tiskan tekst psalama u Kašićevoj Bibliji također je prijepis iz mlađega vremena, a *Missal rimski*, ako je Kašićev, bio je u svojoj prvotnoj verziji već zgotovljen u vrijeme kada su *Ritual* (1640) i *Lekcionar* (1641) izlazili iz tiska. Ovdje donosim tek nekoliko relevantnih perikopa.

a) U srijedu u četvrtom tjednu došašća za *graduale* poslije prvoga čitanja (*Is* 2, 2–5) po tridentinskom *Missale romanum* recitira se *psalam* 23, 7, 3–4:

Tollite portas, principes, vestras: et elavamini portae aeternales: et introibit Rex gloriae. Quis ascendit in montem Domini? Aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus et mundo corde.

Missal rimski, 41:

Vzмите urata poglaviče uasca, i uzduignise urata uicgna: i ulisti chie Kragl od slae. Tko chie uzayti na goru Gospodinouu? Ili tko chie stati na mistu suetomu gnegouu? Neoskuargnen rukama i cist sarcem.

Ritual rimski, 233 (Kašić 1993 [1640]):

Vzdvighnite vrata poglaviče vassa: i uzdvighnitesse vrata vicna: terchie uli-
ssti Kragl od slavve. Tko chie uzlisti na goru Gospodinovu? Alli tko chie
stati u miestu sfetu gnegovvu? Neocqvargneni rukammi i cista særca.

Biblija (Kašić 1999:317):

Uzdignite, poglavice, vrata vaša; uzdignite se vrata viekuviečna, i uliesti
će kralj od slave. Tko će uziti na goru Gospodinovu? Ili tko će stati na mie-
stu svetomu njegovu? Pravedni rukami i čistiem sarcem.

Dubrovački psaltir (Fancev (ur.) 1934:132):

Otuorite urata uuladauci uaxa, i usduignite sse urata uiečna: i uliesti chie
chragl od slaue. Tcho chie usliesti na goru gospodinouu? Ali tcho chie stati
v miesto sueto gniegouo? Prauuedni rukama i cista sarça.

Neofiti 55:25 (Gianelli—Graciotti (ur.) 2003):

Odnimite vrata, poglavice, vaša, tere, da se uzdvignu vrata vjekuviečna,
i uljesti će kralj od slave. Tko će uljesti na planinu gospodinovu, ali tko će
stati na mjestu svetomu njegovu? Neudljiv rukami i čistijem srcem.

Taj primjer pokazuje slično podrijetlo psaltira jer se radi o posve bliskim prijevodima. Kašić je međutim uočio pogrješku iz tradicije prijevoda *Dubrovačkoga psaltira* (*tollite s otvorite*), pa stoga u konačnoj tiskanoj verziji donosi ispravno *uzdvignite*. Prevoditelj *Missala rimskoga* uočio je istu pogrješku, ali, iako se *tollite* općenito može prevesti s *uzmite*, to još nije posve ispravno jer su se vrata o kojima je u psalmu riječ podizala. Međutim, jasno je na tom, jednom od stotine primjera, da su prijevodi *Missala* i *Rituala rimskoga* posebice afini, a oba su, kao i prijevod iz Kašićeve Biblije, nekako u vezi s *Dubrovačkim psaltinom*, odnosno njegovom pramaticom. Razlike su veće u *Neofiti* 55, iako i ovdje moramo pretpostaviti poznavanje zajedničke starije matice *Dubrovačkoga psaltira*.

b) Da je to doista tako, može se bolje pokazati na jednom od rijetkih primjera gdje možemo usporediti više psalamskih stihova. Tako se u prvu nedjelju u korizmi prije evanđelja u produžetku (*tractus*) graduala recitira *psalam* 90, 1–7, 11–16:

Missal rimski, 122:

Koyi pribiua u pomochi **priuisokoga**, u zaschienenyu Boga od nebba **stati-
tichie**. Rechichie Gospodinu: primitegl moy yesi tij, **utocischie moye**: Bog
moy, ufatichiu u gnega. Yeremeye on oslobodio od zamciçe louechieh, i
od rici ostre. Plechami suoimi **obsinnitichie** tebe, i pod peryimi gnegoui-
mi ufatichies. Schitom chie tebe **okruxiti** istina gnegoua: nechies se boyati
od straha nochnega. Od strile letechie u dne, **od posla greduchiega u tmi-
nah, od naripegna i od hudobe poludneune. Padatichie** s' strane tuoye ti-
suchia, i deset tisuchia o desne tuoye: **a k'tebi nechiese** priblixati... Yereye
angelom suoyim naredio od tebe, **da cuuayu tebe** u suih putih tuoyih. Na

rukah chie nositi tebe da nikad ne uuvridis o kamen nogu tuoyu. **Varh neposcoka i zmaya** hoditichies, i potlactichies laua i drakuna. Yereye u mene ufao, osloboditichiu gnega: zaschitichiu gnega, yereye poznao imme moye. Vapitichie k'meni, i ya usliscachiu gnega: **sgnimsam u tugouagnu**. Otetichiu gnega i proslauichiu gnega: **(duglinom) duxinom** dana napunitichiu gnega, i ukazatichiu gnemu **spasiteglstuo moye**.

Ritual rimski, 110 sl. (Kašić 1993 [1640]):

Tko pribiva u pomoxenyu **Privisokoga**: u zaschitenyu Bogga od neba **stachie**. Recchichie Gospodinu: Primategl moy yesi tij, **utociste moye**: Boog moy, uffatichiu ugnega. Yeremeye on oslobodio od ocača lovecchih, i od rijci ostræ. Plecchmi sfoymimi **obsinnitichie** tebe: i pod peryimi gnegovvimi uffatichiesc. Sctitemchie tebe **obkruxiti** istina gnegovva: nechiescse boyati od straha nocchnoga. Od strijle letechie u dne, **od posla greduchiega u tminnah: od narijpenya i od hudobæ poludnevnæ**. **Padatichie** s'stranæ tvoyæ tissuchia: i deset tissuchia o desnæ tvoyæ: **a k'tebise nechie** priblixati...Yereye naredio angelom sfoym od tebe: **da zacuvayu tebe** u sfijh putih tvoyih. Na rukahchie nositti tebe: da barxek ne uvrijdisc o kami noggu tvoyu. **Varh neposkokka i zmaya** hodittichiesc: i potlaccitichiesc lava i drokuna. Yereye u mene uffao, osloboditichiu gnega: zaschitichiu gnega; yereye poznao Imme moye. Vapittichie k'menni, i yagachiu uslischitti: **s'gnimsam u tugovagnyu**: otetichiu gnega, i proslavvitichiu gnega. **Diglinom dana** napunnitichiu gnega, i ukazatichiumu **Spasitelstvo moye**.

Biblija (Kašić 1999:350):

Tko pribiva u pomožen'ju od **Privisokoga**, u zaštiten'ju Boga od neba **statiće**. Rieti će Gospodinu: Primitelj moj jesi ti i pribiežište moje: Bog moj, ufati ću u njega. Jere me je on oslobodio od očca lovećieh: i od rieči oštre. Plećmi svojiemi **obsieniti će** tebe: i pod perjiemi njegovimi ufati ćeš. Štitom će tebe **obkružiti** istina njegova: nećeš se bojati od straha noćnoga. Od striele leteće u dne, od **posla hodećega u tminah: od nariepen'ja ni od hudobe poludnevne**. **Pasti će** od boka tvoga tisuća, i deset tisuća od desnieh tvojieh: **a k tebi se neće** približati... Erbo je angelom svojiem naredio od tebe: **da čuvaju tebe** od svieh putieh tvojieh. Na rukah će nositi tebe: da baržek ne uvriediš o kami nogu tvoju. **Varh neposkoka i zmaja** hoditi ćeš: i potlačiti ćeš lava i drakuna. Jere je u mene ufao, osloboditi ću njega: zaštititiću njega erbo je poznao ime moje. Vikati će k meni i ja ću ga uslišiti, **s njim sam u tugovan'ju**: oteti ću njega i proslaviti ću ga. **Diljinom danâ** napuniti ću njega: i ukazati ću njemu spasen'je moje.

Dubrovački psaltir (Fancev (ur.) 1934:90):

Coi pribiuax u pomoch uixgniega, u obrachienie boga nebeschoga pribiuati che. Rechi chie gospodinu: primitegl moi iessi tij, i utociscte moie: bog moi vfati chiu u gniega. Jere on oslobodi mene od ocača louaç, i od rieci oxtre. Plechma suoieimi **osieniti chie** tebe: i pod perie gniegouo ufati chie: Sctitom obiti chie tebe istina gniegova: ne chie se boiati od straha nochne-

ga. Od striele letechi u dne, od napasti hodechi u tmmah: [od naripljenja i djavla] poludgniega. **Pasti chie** od strane tuoie tisuchiu, i deset tisuchia od desne tuoie: chtebi sato nechie se priblixiti... Jere angelom suoim zapovidio ie od tebe: da sbgliudaiu tebe u suieh putieh tuoieh. V ruchah ponesti chie tebe: da ne uuridix na chami nogu tuoiu. Varhu aspida i basilixcha hodi ti chie: i potlacichiex laua i drachuna. Jere ie u mene ufao, osloboditi chiu gniega: sbgliusti chiu gniega, iere ie poznao ime moie. Zaupio ie chmenie, i ia chiu uslixati gnega: xgnime iessam u neuogli: isbauiti chiu gniega i proslauiti chiu gniega. Dugo dnij napuniti chiu gniega i proslauiti chiu gniega. Dugo dnij napuniti chiu gniega: i pochasati chiu gniemu spasenie moie.

Neofiti 55, 75 (Gianelli—Graciotti (ur.) 2003):

Koji pribiva u pomoći privišnjega, u zaštićenju će boga nebeskoga naprjedovati. Reći će gospodinu: primitelj moj jesi ti i pribježište moje; bog moj, ufati ću u njega. Zašto bo je on izbavio mene od stupice lovaca i od riječi oštre. Plećma svojijema **zasjeniti** će tebe, i pod krilu ti ćeš njegovu ufati. Štitom te će obokoliti istina njegova, nećeš se bojati od straha noćnoga. Od strijele, koja leti po dnevi, **od posla, koji hodi** u tamanostijeh, od raspa i djavola poludanjega. **Pasti se će** od bedre tvoje tisuća, a deset tisuća od desne tvoje, ali se k tebi neće približati. Zašto bo će anđelom svojijem zapovidjeti od tebe, **da te čuvaju** po svijeh putijeh tvojijeh. Na ruku će ponesti tebe, da nikadare ne poraziš o kami noge tvoje. Po neposkoku i po bazilišku ćeš hoditi, i podtlačiti ćeš lava i drakuna. Zašto bo će u mene ufati: izbaviti ću njega, zaštiticu njega, zašto bo je poznao ime moje. Prizvati će mene, tere ću ja uslišiti njega, š njime sam u žalosti. Izbaviti ću njega i proslaviti ću njega, dlinom od dnevi napuniti ću njega i ukazati ću njemu **spasiteljstvo moje**.

Ovdje vidimo da razlikovno pojmovlje (masno otisnuto) u *Missalu rimskome* nije moglo doći iz *Dubrovačkoga psaltira*, nego isključivo iz rukopisnoga prijevoda Bartula Kašića, odnosno, *Rituala rimskoga*. Međutim, i stvarni utjecaj *Dubrovačkoga psaltira* i njegove pramatice na štokavsko-ikavski prijevod psalamskih perikopa iz *Missala rimskoga* samo je dodatni dokaz da je to doista djelo Bartula Kašića. Naime, on je *jedini od rođenih čakavaca (ikavacalekavaca)*, koliko je meni poznato, koji je početkom XVII. st. dugo boravio u Dubrovniku i ujedno prevodio i Bibliju i liturgijske knjige, koristeći, kako sam tvrdi, razne prijevode koje je zatekao tamo (usp. Horvat 2004:197–237).

c) Na spomendan sv. Lovre Justinianija, kanoniziranog tek koncem XVII. st., čitanje je iz *Knjige mudrosti* 8, 2–7. Rukopisni *Missal rimski* donosi iznimno tu perikopu, inače ne donosi čitanja, upravo stoga jer te perikope izvorno nije bilo ni u tridentinskome *Missale Romanum* ni u Kašićevu lekcionaru. Tu perikopu moramo dakle u svakom slučaju pripisati prepisivaču a ne Kašiću. Za nas je posebno zanimljivo da je ista periko-

pa tekstualno usprkos tome posve ovisna o Kašićevu prijevodu, tj. o nekoj prvotnoj verziji njegova prijevoda, budući da tu moramo zanemariti dubrovačku ijekavsku stilizaciju i pojednostavnjenu transkripcijsku grafiju iz izdanja Kašićeve Biblije, ali i pretpostaviti Kašićevo stalno dotjerivanje prijevoda. To opet znači da je i prepisivač *Missala rimskoga*, zbog velike bliskosti ta dva teksta, morao imati pri ruci ne samo prvotni rukopis *Missala rimskoga*, nego i rukopisni prijevod Biblije Bartula Kašića, a taj je morao biti netko od Kašiću vrlo bliskih ljudi. Praktički to znači da je prevoditelj ne samo ove perikope nego i cijeloga *Missala* mogao biti isključivo Kašić, jer zašto bi netko od njegovih prijatelja, poput toga prepisivača, nanovo prevodio tekst za koji sam Kašić kaže da ga je već preveo. Prepisivač je bio, kao i u slučaju *Autobiografije*, netko iz kruga hrvatskih isusovaca u Rimu, ikavac svakako, a vjerojatno i štokavac po rođenju (piše npr. *šćap, šćit, zašćicenje, dužina*, i sl.). Kako je njegov aktualni *Missale romanum* donosio i svetkovinu sv. Lovre na latinskom, taj je jednostavno posegao za Kašićevim rukopisnim prijevodom i ubacio odgovarajuću perikopu.

Missal rimski, 809:

Mudrost⁷ gliubih i imah gnu od mladosti moye, i iskah zarucniču moju meni uzeti, i gliubitegl ucinio se yesam prilike gne. Blagost gne proslauglia pribiualischie imayuchi Boxye, nego i[z] suih Gospodin pogliu[bi]o ye gnu. Naucitegliniča bo yest nauka Boxyega, i izabategliniča dila gnegouih. I ako bogatastua xele se u xiuotu, scto ye [od] mudrosti bogatiye koya diluye suaka? Alli ako chiuchienye diluye, tko ouih koya yesu uechie nego ona mestar yest? I ako ko praudu gliubi, truudi oue uelike imayu kriposti: trisnost bo i razum uci i praudu i kripost, [od] koyih korisniye niscta yest u xivotu gliudem.

Biblija (Kašić 1999, *Sap* 8, 2–7):

Ovu sam ljubio i iziskovao od mladosti moje i iskao sam za viernicu meni nju uzeti i ljubitelj sam se učinio slike nje. Plemenstvo nje proslavljuje, pribivan'je imajući Božije; paček i G[ospodi]n od svieh obljudio jest nju. Naučiteljica bo jest od nauka Božjega i izabranica od diela njegovieh. I ako se bogactva žude u životu, što je od mudrosti bogatije, koja djeluje svaka? To li čučen'je djeluje, tko je od ovazijeh koja su veća nego hitročinlica? I ako tkogod pravdu ljubi, truudi ove imaju mnoge kriposti: trisnost bo i razborstvo uči i pravdu i kripost od kojieh korisnije nie ništa u životu ljudem.

d) Pri kraju *Missala rimskoga* (str. 768–792) nalazimo razne blagoslove koji su preuzeti, kao i u svim tridentinskim misalima, iz *Rituale Romanum*. Međutim, broj blagoslova u *Ritualu* je znatno veći, pa je bilo nužno

⁷ U Vulgati stoji »hanc amavi, et exquisivi a iuventute mea...«. *Rituale Romanum* tu ima »sapientiam amavi...«, jer se inače citirani stih u *Ritualu*, bez drugih stihova, ne bi mogao pravilno razumjeti. Odatle i razlika prema Kašićevu prijevodu iz Biblije.

napraviti izbor. Napravljeni izbor blagoslova je isti kao i u tiskanom Kašićevu lekcionaru, gdje se također nalaze *isti blagoslovi i u istom slijedu* (Kašić 1641:240–247), dočim ih Bandulavić donosi u nešto drukčijem izboru i u kombinaciji s obredom sakramenta krštenja ([1997] 1613:324–355), a misal *Neofiti 55* ih uopće ne donosi. Dosljedno, i sam izbor blagoslovâ, te u osnovi isti jezik prijevoda kao i u lekcionaru, odaje Kašićev pristup i istoga prevoditelja. Ovdje donosimo usporedno tek obred blagoslova svijeća, uključujući i verziju iz *Rituala rimskoga*, iako bismo mogli usporediti sve navedene stranice iz *Missala rimskoga* i *Lekcionara* s onima iz *Rituala rimskoga*. No to nije nužno, jer bi rezultat bio uvijek isti: tekst je u sva tri djela u osnovi jedne redakcije, od jednoga autora, Bartula Kašića, iako je lekcionar, kako sam već naglasio, stilizacijski redigirao »po dubrovačku« Luka Natale (Božičević), pa odatle pokoja razlika prema druga dva teksta.

Missal rimski, 779:

▪ *Pomoch nasca u imme Gospodina.*

Od. Koyi stuori nebbo i zemgliu.

▪ *Gospodin suami.*

Od. I s'duhom tuoim.

Pomolimose.

Gospodine Isukarste, Sinu Bogga xiuoga, blago†sloui suichie oue priklognjeni nascimi [*supplicationibus nostris*]: i ulij gnim Gospodine, po kriposti suetoga kri†xa blagoslou nebeschi, koyi gnih za progoniti tmine narodu couicanschomu podao: i taki blagoslou zlamenyem suetoga kri†xa primile, da u koih god mistih budu uxexene illi poloxene odidu poglauice od tmina i uztrepechiu, i pobignu pristrasceni sa suimi razboynici suoimi od pribiualischia ouih: ter da ne smiyu naprid smetati ili opecaliti sluxechie tebi suemoguchiemu Bogu. Koji xiuysc i kragliuyes u uike uikou. *Od.* Amen.

Ritual rimski, 253(Kašić 1993 [1640]):

▪ *Pomocch nasca u Immenu Gospodinovu.*

Odg. Koyiye ucinio nebbo i zemgliu.

▪ *Gospodin s'vami.*

Odg. I s'duhom tvoyim.

Molimmo.

Gospodine Isukarste Sijnu Bogga xivoga, blagossovi † sfijchiaë ovæ pomoglienyimi nassimi, uliy Gospodine u gnæ kriposty sfetoga Krijxa † blagossov nebeski, koyisi ih za progonitti tminæ naroddu cloviccanskomu podao: ter takki blagossov zlamenyem sfetoga Krijxa † primilæ, da, u koyih god mijstih buddu bitti uxexene ili poloxene, otijdu poglavviçe od tmina i uztrepechiu, i pobighnu pristrasceni sa sfimi razboyniçij sfoyimi od pribivalliscta ovezzih. Ter da ne smiyu naprid smetati ili opecalliti sluxechie tebbi svemoguchiemu Boggu. Koyi xivesc i kragliuyesc u vijke vijka. *Odg.* Amen.

Lekcionar (Kašić 1641:243):

▪ *Pomoxenie nasce u immen[u] Gospodinovu.*

R. Koije ucinio nebbo i semgliu.

▪ *Gospodin s'vammi.*

R. I s'duhom tvoijem.

Molimmo.

Gospodine Isukarste, Sijnu Bogga xivoga, blagoťsovi sviechie ove pomogliem nasciemi. Vlij u gne Gospodine kreposti svetoga krijťxa, blagosov nebeski, koisi gnih podao, za odgoniti tminne ciovecianskomu naroddu: i taki blagosov zlameniem svetoga krijťxa prime. Nekka u svazzieh miestieh budduchi uxexene illi postavgliene, pobieghnu poglavizze od tminaa, i uztrepechiu i uteku pristrasceni sa sviemi sluxbenizi svojemi od onezih pribivallicta. I ne smiju napried smetatti ni vriediatti onezih koj sluxe tebbi svemoguchi Boxe. Koi xivesc i kragliuies u vieke vieka. R. Amen. Bud-di.

Na osnovi samo tih nekoliko perikopa možemo na koncu potvrditi da je autor rukopisnoga *Missala rimskoga* sâm Bartul Kašić, iako bismo tu tezu mogli potkrijepiti stotinama paralelnih citata. Zapravo, tek kritičko izdanje toga rukopisa može kompletirati argumentaciju u prilog Kašićeva autorstva, no ja se ovdje zadovoljavam i preliminarnim rezultatom na osnovi usporedbe tek nekoliko izabranih uzoraka i općim dojmom koji sam stekao čitajući rukopisni *Missal rimski* i sva hrvatska djela Bartula Kašića.

§ 2. 3. Canon missae iz »Missala rimskoga«

Dobro je poznato kakvu su ulogu imali glagoljski misali, rukopisni i tiskani, u tradiciji staroslavenske i starohrvatske službe Božje (Pantelić 1971). Nasuprot tome, obično se misli da pučkojezičnih misala u starini i nije bilo sve do II. vatikanskoga sabora. Stoga su izdavači hrvatskoga rukopisnog misala *Neofiti 55* Biblioteke apostolske držali da je to bio i jedini stariji hrvatski misal na pučkome jeziku (Gianelli—Graciotti (ur.) 2003: VII): »Basti notare che esso è l'unico messale manoscritto in volgare di uso liturgico che noi conosciamo in tutta la antica letteratura religiosa croata«. To naravno nije točno, jer je i *Missal rimski* Knjižnice Male braće u Dubrovniku jedan takav pučki misal, doduše bez misnih čitanja. Kako oba izravno vuku podrijetlo iz Dubrovnika i Rima, to bi valjalo istražiti njihovu međuovisnost. Tu zadaću može, kako sam već ustvrdio, na zadovoljavajući sustavni način istražiti tek kritičko izdanje *Missala rimskoga*, budući da za usporedbu već imamo izdanje vernakularnog misala *Neofiti 55* (Gianelli—Graciotti (ur.) 2003), ali i daleko bolji tekstualno-kritički komentar istoga misala (Grčević 2005) nego li je to onaj uz samo izdanje. Ovdje stoga na osnovi tek nekoliko uzoraka i općega dojma, mogu zaključiti da ta

dva misala *nisu izravno ovisna*, iako se služe djelomice istim ili sličnim starijim tekstovima među kojima su psaltir, molitve, pa i rubrike. Svi ti nazgled vrlo bliski tekstovi ipak su u *Missalu rimskome* uvijek izmijenjeni i dotjerani prema *Vulgati* i *Missale Romanum*, što je i inače bila prevodilačka praksa Bartula Kašića kod svih njegovih prijevoda. Ipak, kako je prijevod na hrvatski pučki jezik u prošlosti tako rijedak, upravo na uzorku iz kanona mise želim — navodeći ga gotovo u cijelosti — pokazati da je ovisnost o glagoljskom misalu (Levaković (ur.) 1631), koju je pretpostavljao Đuro Matijašević, tek teorijske naravi. Uzorak iz *Neofiti 55* može pak biti uzet kao vjerodostojan primjer stupnja možebintne među(ne)ovisnosti.

Dakle, ovdje za opći dojam pučkojezične razumljivosti, te kao dokazbeno-sinoptički *pars pro toto*, donosim glavni dio kanona mise, također i *Oče naš*, iz rukopisnoga *Missala rimskoga* (Brlek 1952, rk. 247:269–275), uz dva kraća usporedna ulomka istoga kanona mise, jedan iz pučkojezičnoga misala *Neofiti 55*, drugi iz Levakovićeve (1631) glagoljskog misala:

[269] Canon missae — Naredba misse

Redounik rasprostraniusci i stisnuusci ruke, sduignuusci k'nebbu oci i udigl spu-stiuschi doli: prignuusci se prid oltarom, ruke nagn postaiuschi gouorij: Tebe dakle primilostiui occe, po Isusu Karstu Sinu tuomu Gospodinu nasce-mu priklonito molimo i prosimo: čeluye oltar; da priatna imas i blagoslo-uisc: stisne ruke pak zlamenuye trikrat [270] suarhu prinesenya, oua † danya, oua † darouanya, oua † sueta posuetilischia neoskarnyena, rasprostagneni-mi rukami proslidi, u paruuh koya tebi prinosimo za čarkuu tuoyu suetu ka-tolicanschu koyu umiriti, cuuati, uyediniti, i kraglievati dostoise i uas oko-lisc zemaglschi, yedino sa slugom suoyim Papom nascim N. i z biskupom nascim N. i sa suimi prauoslouitegli tolikoyer catholicansche i apostolsche uire castitegli.

Uspomenuchie za xiuih [Commemoratio pro vivis]

Spomenise Gospodine od slug i sluxbenič tuojim I. i I., *stisne ruke, moli ni-koliko za koyih moliti nastoyi, pa rasprostragnenimi rukami proslidi*, i od suih okolostoyechijh, *koyih tebi uira znana yest, i zamirno bogogliubstuo, za koyih tebi prinosimo illi koyi tebi prinose ouo posuetilischie fale, za sebe i za suih suoyih, za izbauglienye dusce suoyih, za ufanye spasenya, i zdra-uglia suoga, tebibo urachiayu obechianya suoya uicnomu Bogu, xiuomu i istinomu.*

Meyu dilovanye [Infra actionem]

Priceschiuyuchie i uspomenuchie [271] stuyuchie, i u paruuh prislaune uazda diue marie roditeglnič Boga i Gospodina nascega Isusa Karsta, ta-koyer i blaxenih apostolou i mucenikou tuoyih Petra i Paula, Andrie, Jako-ua, Iuana, Tome, Jakoua, Filippa, Bartolomea, Matia, Simuna i Tadie, Lina, Cleta, Clementa, Sista, Conelia, Cypriana, Lorenza, Grisogona, Iuanna i Paula, Cusme i Damyana, i suih suetih tuoyih; koyih dostoyanstuimi i mo-

lituami dopustisc da u suih bragnegna tuoga utuarmose pomochiu. *Stisne ruke*. Po istomu Isukarstu Gospodinu nascemu. Amen.

Darxech ruke prostarte suarhu prinoscenya gouori: Ouo dakle prinoscegne sluxbe nasce, i yoschie sue cegliadi tuoye, molimo Gospodine da ugodno primes: i dni nasce u tuomu miru naredis, i od uicgnega osudyena nas izbauiti, i u izabranih tuoyih zapoui[di]s stadu pribroyiti. *Stisne ruke*. Po Karstu Gospodinu nascemu. Amen. Koye prinosenye ti Boxe, usuih molimo, *zlamenuye trikrat suarhu prinesenya*. blagoťslouyeno, pripit’sano, utu[a]rdtyeno, [272] razumno i priatno uciniti dos[to]yayse: *zlamenuye yednokrat suarhu ostiye i yednokrat suarhu casce*. Da nam titlo i tkaru bude pogliubglienoga Sina tuoga Gospodina nascega Isusa Karsta. Koyi paruo dan nego tarpi, *uzimglie ostiyu*, uze kruh u suete i castne ruke suoye, *uzduigne oci k’nebbu*, i uzduignutima ocima k’nebbu, k’tebi Bogu Ocu momu suemoguchiemu: tebi falu uzdausci, *zlamenuye suarhu ostiye*, blagoťsloui, prilomi, i dade ucenikom suoyim gouorechi: primite i blaguyte od ouoga sui, *darscechi obima rakami ostiyu meyu kazaucim i palcim gouori rici posuechienya, otayno, razlicno i pomgliuo*:

ouobo yest tilo moye.

*Izgouoriusci rici posuechienya udigl ostij posuechienoy prikloniusci kolina poklonise, ustane pokaxe puku, poloxiye na telesnik*⁸: *opet poklonise i ne rastuara palce ni kazauce, nego kada ostiya uzimgliese tya do umibchia parstou. Tada odkriusci cascu gouori*:

Prilicnim nacinom poklese uecera, *obima rukama uzme cascu*, uzamsci i ouu prisuitlu cascu u suete i castne ruke suoye, takoyer tebi falu uzdausci, *liuom darxechi cascu desnom zlamenuye suarhu gne*, blagoťsloui, i dade ucenikom suoyim gouorechi: uzmite i piyte iz gne sui, *gouori rici posuechienya otayno suarhu casce darxechiyu malo poduignutu*,

Ouobo yest casca karui moye, nouoga i uicnoga zakona, otaystuo uire, koya za uas i za mnozih prolitichiese za odpuschienye grihou.

Izgouoriuschi rici posuechienya, postaui cascu na telesnik, i gouorechi otayno: ouo kolikogodkrat ucinite u moye uspomenuchie cinichiete. *Prikloniuschi kolina poklonise, ustane, pokaxe se puku, postaui, prikriye, i opet poklonise. Posle rasprostragnenimi rukami gouori*: Odouuda i spomignuchise, Gospodine, mij slughe tuoye, i yoschie puk tuoy sueti, istoga Karsta sina tuoga Gospodina nascega, koliko od blaxene [274] muke, toliko i od paklenih uskarsnuchia, tolikoyer i na nebeskoga slaunoga uzasaschia, prinosimo prislaunomu uelicanstuu tuomu od suoyih danih i darouanih. *I stisne ruke i zlamenuye trikrat suarhu ostie i casce uyedno*. Posuetilischie † cisto, posuetilischie † sueto, posuetilischie † neoskuargneno. *Zlamenuye yednokrat suarhu ostiye, i yednokrat suarhu casce*. Kruh † sueti xiuota uicnoga, i cascu † spasenya uicnoga. *Rasprostaniusci rukami proslidi*: Suarhu koyih milostiuim i vedrim licem po-

⁸ *Korporal Kašić* već u *Ritualu* prevodi s *telesnik* (usp. Kašić 1993 [1640]:269), a taj izraz ima i Levaković (1631).

gledai dostoyse, i priyatne imati, kakono priyatne dostoyase yesi dare ditichia tuoga prauednoga Abela, i posuetilischie patriarche nascega Abrahamama, i scto tebi prinese ueliki redounik tuoy Melchisedeh, suetu suedbu (?) [sacrificium], neoskargneno posuetilischie. *Nizoko prignut stisnutimi rukami, i suarhu oltara postauglienimi gouori*: Priklonito tebe molimo suemoguchi Boxe: zapouiy oua primiti po rukah suetoga angela tuoga na uisochi oltar tuoy prid lice Boxansuene uelicnosti tuoye, da koliçigod, *çeluyese oltar*, [275] od ouoga oltarschoga digleniya, prisuetoga sina tuoga, *stisne ruke, i zlamenuye yednokrat suarhu ostiye, i yednokrat suarhu casce*, titlo, i † karu primimo, sebe istoga zlamenuye suakoga blagosloua nebeskoga i milosti napunimose. Po istomu Karstu Gospodinu nascemu. Amen.

Vspomenuchie za martuih [Commemoratio pro defunctis]

Spomenise yoschie Gospodine, od slug i sluxbeniç tuoyih I. i I. koyi prid nami otiscli yesu sa zlamenyem uire, i spu u snu mira. *Stisne ruke, moli nikoliko za nih martuih, za koyih moliti nastoyi, potom rasprostragnenim rukama prosliidi*: Gnim Gospodine i suim u Isukarstu pociuayuchim, misto od hlada, suitlosti i mira, da dopustis, molimo. *Stisne ruke i glauu pokloni*. Po istomu Karstu Gospodinu nascemu. Amen. *Desnom rukom udarase u parsi zduignut malo glas gouorechi*. Nam yoschie grisnikom slugam tuoyim [*extensis manibus ut prius, secreta prosequitur*] da od mnostua milos[ti]h tuoyih ufayuchim dil koyigod i zdruxenye darouati dostoyse s'tuoyimi suetimi apostoli, i [276] muçenici: s Iuanom, Stipanom, Matiom, Barnabom, Ignatiom, Alexandrom, Marcelinom, Petrom, Felicitom, Perpetuom, Agatom, Luciom, Agnom, Çeçiliom, Anastasiom, i suimi suetimi tuoyimi: meyu koyih nas druxbu nedostoyagna proçinitegliu, nego pomilouagna, molimo, darouitegliu, dopusti. *Stisne ruke*. Po Isukarstu Gospodinu nascemu. Po koyemu oua sua Gospodine, uazda dobra stvaras. *Zlamenuye trikrat suarhu ostiye i casce skupno gouorechi*: Posuetchiuyes, oxiutgliuyes, blagotsluglias i dayes nam. *Odkriye cascu, prikloni kolina, uzme ostiyu desnom* [*inter pollicem et indicem manus dextrae*] *darxechi liuom cascu, zlamenuye hostiyom trikrat od usne do usne* [*a labio ad labium, tj. od ruba do ruba*] *casce, gouorechi*: Po † gnemu, i s' † gnim, i u † gnemu. *Dvakrat zlamenuye meyu cascom i parsimi*. Yest tebi Bogu oçu suemoguchiemu, u yedinstuu duha † suetoga, *poduignuusci malo cascu s'ostiyom gouori*: suaka cast i slaua. *Poloxi ostiyu, pokriye cascu, prikloni kolina, ustane i gouori*: [277] Po sue uike uikou. *Stisne ruke*. Od. Amen. Pomolimose.

Zapouidmi spasiteglinimi nauceni i boxastuenim naprauglieniyem obrazouani smimo gouoriti:

Rasprostrani ruke

Occe nasc, koyi yesi na nebbesih, suetise imme tuoye, prid i kraglietuo tuoye, budi uoglia tuoya, kako na nebbu, tako i na zemgli. Kruh nasc suagdagni day nam danas, i odpusti nam dughe nasce, kako i mij odpuschi-amo duxnikom nascim, i neuuedi nas u napast, e da izbau i nas od zla. *Redounik pod glas gouori*: Amen. [...]

Uzorak iz *Neofiti* 55, 218sl. (Gianelli—Graciotti (ur.) 2003):

[...] Koji jučer dan prije negoli će biti mučen — *uzmi ostiju* uze kruh u svete i podčtovane ruke svoje i *podvignuvši oči uzgoru nasljeduj* i povignuvši oči k nebu, k tebi je bogu, otcu svojemu svemogućemu, tebi je hvale uzdavajuće *biljeguj svrhu ostije* blagot{slovi, razlomi i poda učenikom svojijem govoreći: uzmite tere jeđte od ovogaj svikolici; *drži objema rakama ostiju, proreci riječi posvetilišta istiha, lako i spametno* ovo jest bo tijelo moje. *Rekši riječi posvetilišta, stojeći ostija posvećena, prignuvši koljena pokloni se, dvigni se, ukaži je puoku, postavi je svrhu korporala, opeta se pokloni i nemoj razklapati prsta, to jest paoca ni drugoga prsta, nego kada ostiju opravna bude, do opranja prsta. Tada takni kalež govoreći*: Po tađere naćin, pokole večerano bi, *objema rakami uzamši kalež* uzamše i ovi izročiti kalež u svete i počtovane ruke svoje, jošte tebi je hvale uzdavši *lijevom drži kalež, desnomo biljeguj svrhu njega* blagot{slovi i poda učenikom svojijem govoreći: uzmite tere pijte iz njega svikolici; *pronesi riječi posvetilišta svrhu kaleža držati njega malahno dvignuvši* ovozi jest istinom čaša krvi moje, novoga i vječnoga zakona, otajstvo vjere, koji se će za vas i za mnोजijeh proliti na oduštenje grijehova. *Svršivši riječi posvetilišta postavi kalež svrhu korporala i prignuvši koljena pokloni se; dvigni se i ukaži puoku govoreći*: Ovozi koliko godi krata ćiniti budete, na moje ćete uspo-menutje ćiniti [...].

Uzorak iz Levakovićeva misala (1631)⁹.

Ջմնն մերթ լուծմնոց ԲՅՄՅ լոբոտեոմեր, ըրթումմնոց զստուցը : լուծառու ևմնայ ամհ ԳՄՅՄՈՃ և խհոտոբն ՆՅՎՆ ԳՄՅՅ: ըրթումմնոցնա ԶՅՆ Բն ԲՅԼԳ, Ճ ամթումմնոցն ԶՅՆ Բն ԲՅԼԳ Կ ՄՈՅԼԅ ԼՅՅՅՅ զՄՄՍՍ ԳՄՅՅՄՈՅՅ ամՅՈՄՅՅՅՅՅՅՅՅՅՅ :
ՄՈՅԼԅ ևմնոմնա ամթոմնոմնա, ԿՆՅՄնոցն ամՅՆՅՅ զՄՄՈՃՅ, ԼՄնոցն + ԳՄնոմնոց,
լուծմնոցն, Ճ մեր ՅՅՅՅԼԿն ԳՄՅՅՈՃ, ևմնոցնոմնոցն : լուծումմնոցն Ճ ևմնոց-
մնոց ՅՄ ԳՅՅՅ ամՅՅ. Մեմնոցն ԶԼՅՈՃն ՆՅԿնոցն զՄՄՈՃՅ ՄՈՅ Կնոցնոմնոցն Ճ
լուծմնոցն, լուծումմնոցնոցն [?] ևմնոցնոցն լուծումմնոցն ԶՄնոցնոցն, ևնոցնոցն,
և ԳՆ [?] ամթումմնոցն.

ԳՅ ԼԳ ԅՅՄ ՄՈՅՄն արՅ.

լուծումմնոցն ևմնոցնոցն լուծումմնոցն, ևԼՅՅ զՄՄՈՃՅ լուծումմնոցնոցն լուծումմնոցն
Կնոցնոցն լուծումմնոցնոցն ԳՅ: ամթումմնոցն, լուծումմնոցնոցն մնոցն, Ճ լուծումմնոցն
Բն լուծումմնոցն, լուծումմնոցն ԳՅ: Ճ ԲՅ ևնոցնոցնոցն լուծումմնոցն
և Կնոցնոցնոցն, Կնոցն Կնոցնոցն զՄՄՈՃՅ լուծումմնոցն, ԅՅՄ լուծումմնոցն
լուծումմնոցն, լուծումմնոցն ևնոցնոցն, զԼՅՈՃն ՆՅԿնոցն լուծումմնոցն Կնոցնոցն, լուծումմնոցն
և ԳՅ լուծումմնոցնոցն լուծումմնոցն ևմնոցն ամհ ԳՄՅՄՈՃ և խհոտոբն ՆՅՎՆ ԳՄՅՅ:
մնոցնոցն լուծումմնոցն Կնոցն ևմնոցն ևմնոցն, ևՄՄ լուծումմնոցն ևմնոցն, լուծումմնոցն
ևմնոցն լուծումմնոցն ևմնոցն ևմնոցն, ևմնոցն + ԳՄնոցն, Ճ մեր ՅՅՅՅԼԿն ԳՄՅՅՈՃ,
ևմնոցնոցն: լուծումմնոցն Ճ լուծումմնոցն Ջմն ԲՅՅ ամՅՅ. լուծումմնոցն ևմնոցնոցն

⁹ Rubrike su iz tehničkih razloga donesene normalnim a govoreni tekst podcrtanim pismenima.

ඔබගේ මුද්‍රණයට සාකච්ඡා කර ඇති මෙහි මෙහි පිටු 145-196 දක්වා ඇති මාතෘකාවලට වෙනස් කිරීමක් කිරීමෙන් පසුව ප්‍රකාශනයක් ලෙස ඔබගේ මුද්‍රණයට ඉදිරිපත් කර ඇත.

දැනට පවතින ඔබගේ මුද්‍රණයට වෙනස් කිරීමක් කිරීමෙන් පසුව ප්‍රකාශනයක් ලෙස ඔබගේ මුද්‍රණයට ඉදිරිපත් කර ඇත.

ඔබගේ මුද්‍රණයට වෙනස් කිරීමක් කිරීමෙන් පසුව ප්‍රකාශනයක් ලෙස ඔබගේ මුද්‍රණයට ඉදිරිපත් කර ඇත.

Iako je jezično *Neofiti 55* daleko bliži *Missalu rimskom* nego li *Levakovićev misal*, ipak je *strukturalno*, tj. po tridentinskome predlošku *Missale romanum*, i *Levakovićev misal* vrlo blizak našem *Missalu rimskom*, dočim je *Neofiti 55*, poglavito zbog *sitnih razlika u rubrikama* (lat. *ruber* = crven, rubrike su dakle crveno otisnute upute svećeniku koje se ne izgovaraju, ovdje su otisnute kurzivno), koje su u drugim primjerima i izraženije, naizgled udaljeniji od tridentinskih formulacija. To ne treba čuditi zbog zajedničkoga predloška tridentinskoga *Missale Romanum* za *Levakovića* i *Kašića*. Međutim, time se otvara pitanje za *Neofiti 55*: koji je predložak koristio, odnosno, je li bilo različitih tridentinskih misala?

Gianelli—Graciotti ((ur.) 2003) posve su zanemarili to pitanje pretpostavljajući jedan tridentinski misal, dočim je Grčević 2005 (254—311), naočigled brojnih razlika, daleko više prostora i akribije posvetio tom tekstualno-kritičkom problemu u *Neofiti 55*, donoseći čitave nizove potvrda gdje *Neofiti 55* ne odgovara predmnijevanomu tridentinskom predlošku. I doista, mnoge razlike u rubrikama i u predtridentiskim i posttridentiskim dijelovima misala *Neofiti 55* provociraju pitanje predložaka. Za naš misal, istina, ovdje to nije bitno jer on doslovce slijedi *Missale Romanum* prema Tridentinumu i u rubrikama (koristim izdanje iz 1954.), ali je za *Neofiti 55* pitanje predložaka, odnosno različitosti posttridentinskih misala u određenim pojedinostima, rubrikama primjerice, ostalo otvoreno, te tekstualno-kritički mora biti još dalje propitivano na liniji pitanja koje je već formulirao Grčević (2005:262 sl., te posebice 295—309).

Ovdje upućujem tek na dvije posebnosti posttridentinskih misala koje se obično zaboravljaju, a mogle bi pomoći pri traženju predloška. Da posttridentinski misal nije uvijek bio jedinstven, pokazuju, s jedne strane, bule Klementa VIII. od 07. srpnja 1604., te Urbana VIII. od 2. rujna 1634., koje modificiraju, odnosno ponovno fiksiraju *Missale Romanum*. Razlog je bio taj da obvezatni tekst Vulgate nije svugdje bio isti, što se odrazilo i na misal, pa je slijedom toga najprije utvrđen nov, pročišćen i za sve obvezuju-

ći tekst Vulgate, zvan *Sixto-Clementina*. Nakon toga izrađeno je i tipsko izdanje misala, koje je aprobirao sam Klement VIII., jedino koje se smjelo pretiskavati. Ipak, i Urban VIII. još je jednom morao ispravljati neke pojedinosti u rubrikama i dodatcima misalu, pa je taj posao bio okončan tek 1634. godine.

S druge strane bili su pripušteni i tradicionalni posebni obredi, primjerice *ritus zagrebiensis*, odnosno posebnost latinskoga obreda mise u Zagrebu i nakon Tridentinskoga sabora. Sličan posebni ritus imao je Patrijarhat iz Akvileje, Milanska crkva, ali i druge stare mjesne crkve, primjerice ona iz Lyona. To je rezultiralo iz tradicije. Onaj latinski ritus koji je bio u ustaljenu obliku u uporabi više od dvjesto godina prije Tridentinskoga sabora (1545–1562), odnosno prije bule Pija V. (1570) *Ad perpetuam rei memoriam* (i.e. *Quo primum*), mogao je opstati i nadalje. Tako kada je ostrogonski nadbiskup tražio od pape Urbana VIII. da zabrani zagrebački obred i zaključke zagrebačke sinode od konca lipnja 1634., te da uvede opći tridentiski misal i u zagrebačku crkvu (usp. Golub 2000:183), taj je to i učinio. Međutim, žestok otpor zagrebačke biskupije, pozivanje na tradiciju, stečena prava, i sl., dao je rezultata. Ni Urban VIII. ni njegovi nasljednici *de facto* nisu mogli ukinuti zagrebački latinski obred (usp. Demović 2002:476sl.), koji se u mnogim pojedinostima (uglavnom u prefacijama i rubrikama) razlikovao od tridentinskoga misala. Učinio je to tek koncem XVIII. st. moćan, جوزefinističkim i prosvjetiteljskim idejama naklonjen, te u mnogo-me dalekovidan zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac (1752–1827), usprkos i tada veliku internom otporu njegovim reformama u samoj Crkvi zagrebačkoj (usp. Hoško 2007).

Razlike dakle, poglavito u rubrikama i antifonama, prema tridentskome misalu u *Neofiti 55* mogu imati podlogu i u samome predlošku, kao što to ispravno vidi Grčević a ignorira Graciotti, u slučaju da je prevoditelj ili kompilator toga misala pri ruci imao ili neki u detaljima različit, ili pak postridentinski misal primjerice Patrijarhata iz Akvileje, zagrebački, ili neki sličan, odnosno, ako kompilator misala *Neofiti 55* rubrike i nije smatrao stvarnim dijelovima misnoga kanona pa ih je prevodio ili prepričavao po svome ukusu. To je, međutim, ipak mnogo manje vjerojatno, budući da su, primjerice, u kanonu mise rubrike *dosljedno formulirane u imperativu*, pa bi na tom tragu valjalo tražiti i stvarni latinski predložak.

Za *Missal rimski* opet možemo zaključiti da se slijepo drži, tako i Levaković, ustroja u tridentinskome *Missale Romanum*, dočim je *Neofiti 55*, u svome nastanku i kombinacijama predtridentinske i posttridentinske tra-

dicije heterogen.¹⁰ Međutim, očito je da misal *Neofiti 55* koristi i stariju, ne samo latinsku ili glagoljašku misalsku tradiciju, nego je morao imati i starije pučkojezične predloške, u cijelosti ili u dijelovima. U istoj dubrovačkoj vernakularnoj tradiciji participira djelomice i *Missal rimski*, prevodeći primjerice *canon missae s naredba mise*, ali ga je Kašić inače u potpunosti sravnio s *Missale Romanum*. Na dušu prepisivača možda ide i prijevod *redovnik* za *sacerdos* u *Missalu*, koji inače poznaje Bandulavić. Kašić je, u *Ritualu* barem, preferirao prijevod *misnik*, kod Levakovića je to *jerěj*.

Naš *Missal rimski* pretpostavlja doduše poznavanje i Levakovićeve glagoljskog misala, ali zacijelo ne bi bio preveden da je Bartul Kašić mislio da je taj glagoljski misal bio dobar i dostatan. Naprotiv, Kašić misli da Levakovićev misal zbog izabranoga sveslavenskoga jezika i glagoljskoga pisma stoji na putu misijskim nakanama u Iliriku, tamo dakle gdje treba, prema poznatoj isusovačkoj praksi, propovijedati na pučkom, i to najraširenijem jeziku. To opet ne znači da on nije preuzeo po koji izraz iz Levakovićeve misala, pogotovo onda ako je taj izraz bio općenito razumljiv (npr. *palci*, *kazavci*, *telesnik* i sl.). Punu raznorodnost prijevoda uočavamo međutim u jednomu tekstu bez ikakve tradicije, tj. u prevedenoj buli Urbana VIII. *Ad perpetuam rei memoriam* od 31. travnja 1631¹¹, kojom Papa apro-

¹⁰ U svojem tekstualno-kritičkom komentaru Grčević pokazuje da je misal *Neofiti 55* većim dijelom prepisan iz starijega misala kojemu prethode drugi hrvatski narodnojezični misali kao predlošci (2005:267sl.). Prvi u tom nizu hrvatskih misala nastao je vjerojatno krajem XV. stoljeća. Naime, upravo u misalima tog vremena javljaju se pojedine pogrješke kojih u prijevodu ima i *Neofiti 55*. Iako je prvi hrvatski misal s kraja XV. stoljeća većim dijelom preveden iz nekog latinskog misala, prevoditelj se služio i nesačuvanom zbirkom hrvatskih biblijskih tekstova iz koje je prepisivao, djelomice vrlo mehanički. Grčevićeva paleografska rekonstrukcija otkriva da je zbirka biblijskih tekstova bila pisana latinicom i da je nastala kao prijepis teksta koji je bio pisan hrvatskom ćirilicom (bosanicom). Ćirilicom pisan predložak bio je vjerojatno čakavsko-ikavski i ovisan o hrvatsko-crkvenoslavenskim (glagoljskim) tekstovima (Grčević 2005:326–328). Prvi hrvatski narodnojezični misal s kraja XV. stoljeća u cjelini je ili većim dijelom prepisan, a taj je prijepis poslužio kao temelj daljnjim prijepisima/redakcijama u bosanici i latinici. Prepisivači su svoje prijepise dotjerivali ne samo jezično, već i sadržajno prema latinskim misalima koji su im bili pri ruci (Grčević 2005:310 sl., 329–330). Zbog toga misal *Neofiti 55*, kao posljednji (poznati i sačuvani) u nizu tih prijepisa i preradaba sadržava komponente i tridentinskih i različitih predtridentinskih izdanja. Neposredan hrvatski predložak misala *Neofiti 55* manjim je dijelom već bio prilagođen nekom tridentinskom misalu, što znači da je mogao nastati tek 1570. ili poslije. Autor misala *Neofiti 55* tekst je redigirao prema nekom drugom izdanju latinskoga tridentinskoga misala. Pored toga, postoje indicije (jezične) da je jedan od prethodnika misala *Neofiti 55* nastao kontaminacijom dvaju rukopisa (Grčević 2005:307–310).

¹¹ To je glavni naslov bule Pija V., iako se po običaju papinskih bula citira pod naslovom *Quo primum* (prve dvije riječi teksta), koja je ustanovila tridentiski *Missale Romanum* 19. srpnja 1570., pa sljedeće bule koje reguliraju pitanje ili promjene istoga misala nose isto ime, ona Klementa VIII. od 7. srpnja 1604., Urbana VIII. Od 2. rujna

bira Levakovićev misal, i koju je otisnuo Levaković (ur. 1631: c2-c4) na samom početku svoga izdanja. Kašić donosi istu bulu latinski i hrvatski (rk. 247:21–29: *K vicgnoy stuari uspomeni*) uz jedno pojašnjenje na talijanskom (str. 20), koje je očito trebalo zadovoljiti možebitnoga cenzora:

»Le due precedenti bolle sono comuni con li missali latini e illirici, per questo non e' copiato il latino loro possendosi seruire per la corettione del missale latino essendo in tutti. Ma la bolla seguente d'Urbano ottauo e differente e particolare per li missali illirici soli, per tanto e necessario per la correttione à copia la tutta, mentre non dosi nelli missali latini«.

Kašićeva pritajena nada je očita: i alternativni pučkojezični misal u vlastitome prijevodu treba biti razumljen kao »ilirski misal« koji je aprobirao Urban VIII., ovo možda za slučaj da postojeći otpor prema Levakovićevu misalu kod glagoljaških svećenika (usp. Pandžić 1978) postane nepodnošljiv.

§ 2. 4. Zaključak (1)

Na koncu ove povijesno-tekstološko-kodikološke rasprave valja donijeti nekoliko preliminarnih zaključaka, ne prejudicirajući dakle one koji će jednoga dana biti formulirani na osnovi cjelovitoga izdanja rukopisnoga *Missala rimskoga*:

- a. Vanjske i unutarnje (jezične) indicije kodeksa 247 Knjižnice Male braće u Dubrovniku svjedoče da je anonimni prevoditelj *Missala rimskoga* bio Bartul Kašić. Nije poznat niti jedan ini izvorno čakavski ili ikavski pisac XVII. stoljeća koji bi se tako intenzivno služio dubrovačkom štokavsko-jekavskom tradicijom svetopisamske prevodilačke literature osim Kašića. No, nije poznat niti jedan drugi hrvatski pisac koji bi u XVII. st. uopće želio prevoditi kanon i red mise na hrvatski pučki jezik osim njega, niti je tko drugi uopće bio razvio čitavu infrastrukturu prevođenja svih odlučujućih liturgijskih tekstova s latinskoga na hrvatski pučki jezik osim Bartula Kašića.
- b. Kašić je *Missal rimski* prevodio tridesetih godina XVII. st. u Rimu, posve vjerojatno u vrijeme kada je za tisak priređivao svoj lekcionar *Evangelija i pistule* (Kašić 1641). Koristio je aktualni latinski *Missale Romanum* kao predložak, svoje prijevode psalama i Svetoga pisma općenito (inkorporiraju stariju dubrovačku tradiciju), ali i, posve vjerojatno, neke rukopisne prijevode misalskih rubrika koje je bio zatekao u Dubrovniku. Tek tako možemo objasniti pokoje po-

1634., Pija VI. od 6. rujna 1785., te Pija XI., od 1. studenoga 1911. Bulu Urbana VIII. istoga naslova koja aprobira Levakovićev glagoljski misal od 31. travnja 1631. latinski misali ne spominju.

dudaranje u prijevodu rubrika između *Neofiti 55* i *Missala rimskoga*, iako *Neofiti 55* Kašić, koliko mogu prosuditi uspoređujući rubrike iz svih dijelova misala, nije izravno poznao. Time se dodatno potvrđuje da je u Dubrovniku već vrlo rano, slično kao i u Splitu i Zadru, započeta ne samo pučkojezična umjetnička poezija i proza, nego i usporedno, nastojanje da se najutjecajniji liturgijski tekstovi prevode na razumljiv pučki jezik. Kašić je u Dubrovniku zatekao tu tradiciju, pa joj je pokušao priskrbiti i službeni *imprimatur* opće crkve, što mu je uspjelo tek u slučaju *Rituala rimskoga* i *Lekcionara*.

- c. I dok je Kašić realno mogao očekivati da bi njegov prijevod Novoga Zavjeta mogao biti tiskan, to ipak ne treba zaključiti da je on bio pomislio kako bi i njegov pučkojezični prijevod *Missala rimskoga* mogao biti odobren za uporabu u crkvi, usprkos isusovačkoj praksi u Kini i Japanu. Možda se ipak nadao, kako to iskreno potvrđuje u predgovoru *Rituala rimskoga*, da bi objavljivanjem i ovoga prijevoda, barem za privatnu uporabu, pomogao općem razumijevanju onoga što se čitalo na latinskom. Time je, moguće, očekivao da bi usput, na mala vrata, dakle ne kraljevskim putem nego na način Platonove *druge plovidbe* ipak — alternativnim misalom — mogao zaskočiti kod glagoljaša početno vrlo nepopularni i kritizirani Levakovićev misal (usp. Pandžić 1978).
- d. Koncem XVII. stoljeća rukopis je »učisto« prepisan u Rimu, slično kao i *Autobiografija* Bartula Kašića. Prepisivač je donio tek neke sitnije jezične izmjene, ali je, pišući jednostupčano, ostavio drugi stupac prazan za kasnije ispravke i dotjerivanja. U osnovi, međutim, on ne odustaje od Kašićevih (orto)grafijskih, stilskih i leksičkih osobina hrvatskoga jezika. Nakon Kašićeve smrti nitko se više nije usudio njegov prijevod ponuditi za tisak, dapače, prijevod *Missala rimskoga* anonimiziran je, i tek ovdje ponovo identificiran i jednoznačno atribuiran.

§ 3. Konačna sudbina Kašićeva prijevoda Biblije

§ 3. 1. Tisak zabranjen i rukopis konfisciran 13. lipnja 1634.

Daleko veće jezične i pastoralne ambicije od *Missala rimskoga* povezivao je Bartul Kašić sa svojim prijevodom Novoga Zavjeta, a potom i čitave Biblije. Zbor kardinala Svetoga oficija (*Inkvizicije*) 13. lipnja 1634. konačno je zabranio tisak toga prijevoda proglašivši ga nepotrebnim. Ta zabrana tiska Kašićeva prijevoda Novoga zavjeta posljednjih je godina dobro dokumentirana, bolje nego mnoge druge sporne situacije iz hrvatske jezične i književne prošlosti (usp. von Erdmann-Pandžić 2000, Golub 2000). Ipak,

ona posljednja, odlučujuća kongregacija (sjednica) Svetoga oficija, koja je donijela odluku, nije posve rasvijetljena. Motivacija i povod odluke na toj sjednici, iako poznajemo samu odluku, nije u potpunosti razumljiva. Stoga ću ovdje donijeti i ukratko komentirati *odlučujući dokument* koji je, po svoj prilici, u konačnici bio i stvarni povod i jedini uzrok da Sveti oficij zabrani tisak Kašićeva prijevoda. Razumljivosti i kronologije radi, najprije ću prezentirati nekolicinu inih popratnih dokumenata, iako su već bili drugdje objavljeni, dočim cjelovitu, iznimno opširnu i u međuvremenu dodatno obogaćenu dokumentaciju o sudbini Kašićeva prijevoda, kanim objaviti jednom drugom zgodom, te time konačno i zaokružiti svoju osobnu dugogodišnju potragu za dokumentima te *causae*.

Već smo znali da konačna odluka nije bila donesena u Kongregaciji de Propaganda fide, iako je tamo oko godinu dana intenzivno raspravljana, otprilike od konca 1631. do konca 1632. Imenovani članovi komisije eksperata Propagande, na čelu s Ivanom Tomkom Mrnavićem (1580–1637), bili su većinom protivu tiska, ali je tajnik Kongregacije osobno, kardinal Ingoli, na koncu ipak bio za tisak, isto tako i uporni dubrovački nadbiskup Celesius, koji je istoj Kongregaciji podastro još jedno od svojih brojnih pisama (*Archivio storico di Propaganda fide*, SOCG, vol. 392, f. 21^{rv}). Stoga je na kongregaciji kardinala Propagande 22. studenoga 1632. bilo odlučeno, u nazočnosti samoga pape Urbana VIII., da se konačna odluka, zbog očitoga neslaganja, prepusti Zboru Svetoga oficija (*Inkviziciji*), kako je to protokolirano u *Archivio storico di Propaganda fide*, Acta, vol. 8, f. 146^{rv}, n. 4 (usp. von Erdmann-Pandžić 2000:110):

Referente eodem em[inentissi]mo card. D[omi]no Spada instantiam archie[pisco]pi Ragusini pro impressione Test[ament]i novi in linguam illyricam translati. Sac. Cong[regati]o censuit remittendum esse huiusmodi negotium ad S[anc]tu[m] Officium ut in eo discutiat[ur] *an expediat et conveniat* Test[ament]um p[raefat]um in ea lingua imprimere.

Nakon takve odluke zagrebački je biskup smjesta apelirao jednim pismom (memorijalom) na Zbor Svetoga oficija (usp. Golub 2000:177), kojim je tražio da se tisak odgodi dok se ne propitaju i drugi biskupi po Iliriku. Papa Urban VIII. je na kongregaciji Svetoga oficija 23. lipnja 1633., kada je o tome »coram Sanctissimo« bilo raspravljano, i nakon što je *osobno pročitao* taj memorijal, udovoljio njegovoj želji i tisak odgodio. Pismo zagrebačkoga biskupa glasi:

Eminentissimi e Reverendissimi Signori.

Il Vescovo di Zagabria in Croatia havendo inteso, che Monsignore Arcivescovo di Ragusa tratta sia stampato il testamento nuovo tutto tradotto à sua istanza in lingua Illirica vernacula, dialetto, e pronuncia Ragusea differente da gl'al-

tri, e con caratteri latini. Supplica riverentemente l'Eminenze loro si copiaccino di far soprasedere in questo negotio di tanta importanza, et ordinare, che, se piglino prima le dovute e necessarie informationi dalli vescovi nazionali interessati, e dalli Regolari di S. Domenico e S. Francesco in Dalmatia, Bosna, Croatia, e Bosna Argentina periti della lingua Illirica materna, trattandosi in questo dell'interesse di tutta la Natione tanto numerosa sparsa per tanti regni, e provincie d'Europa, non d'una sol diocesi di Ragusa; perche l'Eminenze Vostre troveranno chiaramente non esser necessario di stampar detta tradutione, anzi che apporterà più danno, che utile, come hanno fatto simili versioni per altre Nationi. Che il tutto etc.

Alla Sacra Congregatone del Sant'Offitio

Zagrebačkom biskupu javljeno je da je Papa, sukladno njegovoj želji, odgodio tisak do nove odluke Svetoga oficija, kako je na poledini pisma za bilježeno:

Per Il Vescovo di Zagrabia

23. Junij 1633. Sanctissimus mandavit in hoc negotio impressionis testamenti novi in lingua Illyrica supersederi donec aliter ab hac Sacra Congregatione ordinatum fuerit.

Isto, naravno, potvrđuje i odgovarajući dekret u Arhivu Sv. Oficija (usp. Golub 2000:170):

Index Decretorum 1633.

(f. 23) Liber Testamenti novi imprimendus lingua Illyrica 107 (f. 105^r) Feria V. die XXIII Junii MDCXXXIII. Fuit Congregatio Sancti Officii in Palatio Apostolico Montis Quirinalis, coram Sanctissimo D. N. D. Urbano, divina providentia Papa VIII., ac DD. cardinalibus Asculano, Bentivoglio, S. Honuphrii, S. Sixti, Gineto Cremonensi, Generalibus Inquisitoribus RR. PP. DD. Commissario Generali, Assessore S. Officii in qua propositae fuere causae infrascriptae, quas in notam sumpsit D. Assessor, et mihi notario tradidit, videlicet (f. 107^r) episcopi Zagabriensis petentis impediri impressionem Testamenti novi in lingua Illyrica vernacula donec recipiantur debitae informationes. Lecto memoriali Sanctissimus mandavit supersederi in huiusmodi impressione donec aliter ab hac Sacra Congregatione ordinatum fuerit.

Osim pisma zagrebačkoga biskupa, u Sv. oficiju nalazi se i pismo biskupa senjskoga upućeno Propagandi (AP, SOCG, vol. 393, f. 205^r; usp. von Erdmann-Pandžić 2000:110), koje traži intervenciju Svetoga oficija u ovoj stvari. To je pismo sadržajem skoro doslovna kopija pisma zagrebačkoga biskupa, te je naravno bilo protiv tiska. Sva ostala priložena mišljenja u Arhivu Svetoga oficija bila su za tisak.

Eminentissimi et reverendissimi Signori.

Il Vescovo di Segna, havendo inteso nel suo arrivo alla Santa Casa di Loreto che questa Sacra Congregatione vuol stampare tutto il testamento nuo-

vo in lingua illirica vernacula tradotta ad istanza di Monsignor Arcivescovo di Ragusa, supplica riverentemente l'Eminenze Loro si compiaccino a soprasedere in un negotio di tanta importanza per pigliarne le dovute e necessarie informazioni dalli vescovi nazionali et da altri regolari et secolari periti della Sacra Scrittura e della lingua illirica materna, per non fare si gran spesa di poco utile a detta nazione; dargli una copia del memoriale dato all'eminetissimo Signor Card. di Cremona in questo proposito; dar avviso di detta traduttione ad alcuni vescovi nazionali come di Lesina, Marcarsca, Nona, Scardona, Zagrabia et a Monsignor Arcivescovo di Zara stato ultimamente visitatore apostolico di tutta la Dalmazia nel dominio veneto; al P. fra Cornelio da Zara inquisitore in tutta la Dalmazia; alli frati dell'Ordine de Predicatori in Dalmazia; alli frati Zoccolanti della Provincia Bosna Croatia e della provincia Bosna Argentina in Turchia dalli quali è ma[n]tenuta la fede cattolica in quelle parti, acciò letta et considerata bene la traduttione fatta non da un solo, ma da più huomini intelligenti della lingua materna illirica, dell'ebrea e greca nella qual è stato scritto la maggior parte del testamento nuovo, sia poi stampata (se sarà giudicata necessaria) a beneficio comune di tutte le provincie della nazione illirica, non d'una sola di Ragusa, come di presente si pretende.

Sada opet, očekujući najavljenju konačnu odluku Svetoga oficija, nastaje prava borba oko prikupljanja odgovarajućih mišljenja, ranijih i novijih, za i protiv. Kašić piše osobno kardinalu Scagli, prefektu Svetoga oficija, a priložena su i mišljenja drugih nadbiskupa koji podržavaju tisak. Vrlo je važno to da je i Kongregacija de Propaganda fide, u osobi tajnika kardinala Ingolija, podržala tisak. U tom trenutku valjalo je izvući najjači adut protivu tiska, budući da je pred Svetim oficijem trebalo nadglasati nekoliko nadbiskupa (dubrovačkoga, barskoga i splitskoga), ali i kardinala Ingolija, tajnika Kongregacije de Propaganda fide, koji je izrijeком bio za tisak. Za takvo što kadrim i pozvanim smatrao se Ivan Tomko Mrnavić (1580–1637), titularni biskup bosanski (1631–1635), inače koadjutor i lektor zagrebačkoga biskupa (1632–1637). On je od početka rasprave o crkvenim knjigama za naše krajeve nudio svoje usluge Propagandi (usp. Pandžić 1978), potom je usmjerio njenu odluku u Rimu iz 1626. da se crkvene knjige (katekizam, misal, brevijar, o prijevodu Novoga Zavjeta nije bilo riječi) moraju tiskati na glagoljici (eventualno i na ćirilici), a nikako na latinici, a konačno je bio i najeksponiraniji borac protivu tiska Kašićeva prijevoda Novoga Zavjeta u Propagandi. I dva gore navedena pisma, jedno biskupa zagrebačkoga, a drugo biskupa senjskoga, da se odgodi tisak, sigurno su plod njegove inicijative, ako li ne i manipulacije, tj. on sam je najvjerojatnije bio sastavio ta pisma a potpisao biskupa zagrebačkoga i senjskoga. Inače se ne može objasniti velika bliskost, odnosno *semantička usklađenost*

ta dva pisma, iako je jedno upućeno navodno spontano iz Loreta, a drugo iz Zagreba. Dodatno, kako je Mrnavić povezivan s nekoliko povijesnih i književnih krivotvorina, tako je i u ovoj stvari sumnja pala na njega (usp. Golub 2000:155, te, navlastito, Jagić 1912), dakle i prije nego je njegovo ovdje naniže otisnuto pismo Urbanu VIII. uopće bilo poznato.

Mrnavić, za razliku od Kašića, taj put nije pisao kardinalu Scagli, prefektu Svetoga oficija, u tom srazu on je imao previše jakih oponenta, nego je izabrao, mora se priznati, daleko djelotvorniju metodu. Siksto V. (1585–1590) 1585. bio je naredio da u određenim vremenskim razmacima svi biskupi svijeta moraju pristupiti pragovima apostola Petra i Pavla (*ad limina apostolorum*) u Rimu, i tom prigodom izravno papi podnijeti izvještaj o stanju svoje biskupije. Stoga je bilo posve razumljivo da je i zagrebački biskup trebao ići u Rim. Kako on, navodno zbog starosti i slabosti, nije bio u stanju putovati, spremio je svoje izvješće, pisano 23. travnja 1634., po Ivanu Tomku Mrnaviću, svome koadjutoru (tekst je objavio Matanić 1975:117–126), kojega toplo preporučuje Papi, čime mu, zapravo, priličito neuvijeno sugerira i reguliranje nasljedstva na zagrebačkoj stolici. No Mrnavić papi Urbanu VIII., kojega je on već otprije osobno poznao, nije predao samo to pismo zagrebačkoga biskupa, nego i jedno drugo, svoje osobno, ali i to pisano u ime zagrebačkoga biskupa povodom posjeta *ad limina*. To drugo pismo bilo je znatno bolje sročeno od izvješća o stanju zagrebačke biskupije, a ticalo se Kašićeva prijevoda Novoga Zavjeta. Nije čak uopće jasno je li zagrebački biskup Ergelski sastavio izvješće za posjet *ad limina* ili je i to pismo napisao sâm Mrnavić. U svakom slučaju sačuvani tekst izvješća za posjet *ad limina* u Vatikanskom arhivu (*Fondo Relationes*, kutija *Zagrebienses relationes*) nema žiga zagrebačkoga biskupa, pa je lako moguće da je Mrnavić sam sebi dao nalog, odnosno fingirao posjet *ad limina apostolorum*, a sve to da bi se osobno susreo s Urbanom VIII., predao mu ovo drugo pismo, te ga u ime zagrebačkoga biskupa nagovorio da zabrani tisak Novoga Zavjeta u prijevodu Bartula Kašića. Stanje Zagrebačke biskupije, ovako ili onako, u tom trenutku za Mrnavića bila je drugorazredna stvar, izuzev pitanja naravno tko će biti nasljednik biskupa Ergelskog.

To donedavno nepoznato i zbog utjecaja vlage, ali i zbog brzopisnoga prijepisa, teško čitljivo pismo, Ivana Tomka Mrnavića papi Urbanu VIII. glede Kašićeva prijevoda, ne nalazi se u Vatikanskoj biblioteci ni u Svetom oficiju, nego u *Biblioteca Vallicelliana* (*Ms O. 90, ff. 365r-267r*) u Rimu u jednoj privatnoj zbirci. Pronašao ga je danas pokojni i za hrvatsku povjestnicu vrlo zaslužan profesor na papinskom sveučilištu Antonianum u Rimu, fra Atanazije J. Matanić (usp. Horvat 2004:292; Pandžić 2007), ali

do danas nije bilo objavljeno. Priloženo je nekolicini drugih prijepisa raznih dokumenata (ibidem, ff. 359^r-264^v)¹², koje je Bartul Kašić, po mojoj procjeni, *svojeručno adresirao* (naslovnica nepaginirana, ali *de facto* f. 362^r) na oca Horacija Giustinianija (1580–1649), oratorijanca, i u to vrijeme kustosa Biblioteke apostolske, tj. na kasnijega kardinala i prefekta iste Biblioteke apostolske. Kao kustos Biblioteke apostolske bio je i savjetnik (*consultor*) Svetoga oficija za tiskovine. Sveščić prepisanih dokumenata Kašić je adresirao ovako: »Admodum R[everendo] P[atri] Justiniano. Pro die Martis 13. Junii¹³ hora XX^a in Palatio Em[inentissi]mi D[omini] Cardinalis de Cremona«. Na sjednici te večeri u 20 sati doista je raspravljano o Kašićevu prijevodu i jednom nepoznatom pismu papi (najvjerojatnije stoga nije arhivirano jer je bilo upućeno izravno papi Urbanu VIII. a ne Sv. oficiju), pa je razumljivo da se Kašić sa svojim memorijalom izravno obraća Giustinianiju, njega je zacijelo i osobno poznao. To ujedno znači da je Kašiću netko unaprijed bio dojavio da se te večeri na Inkviziciji raspravlja o njegovu prijevodu. Giustiniani je opet, kao i drugi sudionici sjednice, prijepis Mrnavićeva pisma dobio ili na samoj sjednici, ili, što je vjerojatnije, koji dan prije kao konzultor Sv. oficija, i to izravno od Apostolske palače na Quirinalu. On je pismo jednostavno priložio uz Kašićev memorijal, pa stoga spine s te sjednice danas nalazimo zajedno posložene u privatnoj ostavštini kardinala Giustinianija.

Te je večeri, kako stoji u dekretu, po odredbi Urbana VIII. održana kongregacija izabranih kardinala Svetoga oficija *zbog jednoga pisma Papi glede iliričkoga prijevoda Biblije*. Oni su, saslušavši mišljenja pozvanih savjetnika, te raspravljajući potom u užem krugu, donijeli odluku da se prijevod zabrani, odnosno konfiscira, *jerbo da je nepotreban* (Arhiv Kongregacije za nauk vjere, *Index decretorum anni 1634*, f. 106, usp. Golub 2000:170sl.):

Anno 1634 die 13. Junii in palatio Eminentissimi et Reuerendissimi Domini Cardinalis de Cremona in Regione Trivii coram Eminentissimis et Reverendissimis Dominis Cardinalibus de Cremona, Verospio, et Oregio, a Sanctissimo Domino Nostro Urbano Octavo Summo Pontifice ex Congregatione Sancti Officii specialiter deputatis, *habita est Congregatio super versione Bibliorum illyrica iuxta postulatam libelli Santissimo oblata* etc. Et auditis sententiis theologorum

¹² To su već poznati i objavljeni dokumenti koji se tiču Kašićeva prijevoda Bilbije, svi odreda njegovi ili za njega pozitivni, redom: pozitivno mišljenje tajnika Propagande kardinala Ingolija (359^{rv}), pismo Bartula Kašića prefektu Sv. oficija (360^r-361^r), dozvola pape Ivana VIII. da se u liturgiji može koristiti slavenski jezik, prepisana iz *Anala* kardinala Baronija (361^r), jedno pismo dubrovačkoga nadbiskupa (363^{r-v}), te kratki povijesni sažetak (364^r), memorijal, o nastanku prijevoda (*L'opera della traslatione del Testamento nuovo in lingua Illirica*).

¹³ 13. lipnja je padao na utorak god. 1634. (usp. A. Capelli. 1930).

et consultorum, videlicet Magistri Sacri Palatii, Horatii Justiniani Bibliothecae Apostolicae Custodis, Procuratoris Ordinis Minorum Conventualium, Procuratoris Capuccinorum, Abbatis S. Crucis in Hierusalem, Terentii Alciati Societatis Jesu, et fratris Lucae Waldinghi Ordinis Minorum Observantiae relectorum. Conferentes postea inter se ipsos, Eminentissimi Patres sic decernendum esse, si Santissimo placuerit, iudicarunt:

1. Versionem elaboratam colligi, et S. Officio consignari ubique locorum.
2. Scribi circulares litteras ad episcopos regionum, et signanter ad inquisitorem Hadriae, ut summa diligentia versiones haereticorum, quae lingua illyrica, aut quavis alia ibi circumferuntur, colligant, et comburant, doceantque populum, et ipsi exequantur latam contra illas prohibitionem in regulis indicis.
3. Moneri Episcopos, ut adhibeant maximum studium in instruendis alumnis, qui incumbant diligentissime latinis litteris ut paulatim evanescat praeterea necessitas linguae illyricae in sacris.
4. Item, ut his, qui Laureati, et alibi impensis Sedis Apostolicae in Collegijs educantur, cum post perfecta studia revertentur in patriam episcopi impendant honores, et utantur illorum opera magna latinitatis habita ratione, ut alii ad consimilia studia provocentur.
5. Curent praeterea legi Catechismum, et Christianam Doctrinam parvulorum frequenter populis proponi, et explicari, et praesertim inter missarum Solemnia, ut hac ratione, quae Sanctae Ecclesiae toti familiaris est consuetudo, doceantur de his quae sunt ad salutem necessaria.

De reliquo nihil opus hac noua uersione.

Dakle, ukratko rečeno hrvatski:

1. Zgotovljeni prijevod (Kašićev), ma gdje bio, mora se povući i predati Svetome oficiju.
2. Mjesnim biskupima i inkvizitoru u Zadru valja napisati jedno okružno pismo da heterodoksne prijevode u »ilirski jezik«, ali i u druge jezike, pokupe i spale te da pouče puk. (To se ne odnosi na Kašićev prijevod, nego na one starije »heretičke« prijevode koji su Kašića potaknuli na prevođenje Svetoga pisma.)
3. Valja opomenuti biskupe da uznastoje oko izobrazbe pitomaca, posebice oko latinskoga jezika, tako da bi postupno navodna potreba za »ilirskim jezikom« u liturgiji otpala.
4. Biskupi trebaju nagrađivati latinitet onih koji se školuju i promoviraju na račun Svete Stolice, tako da će te posebno uzimati u obzir kod napredovanja u službi, e da bi i ostali na taj način bili motivirani studirati latinski jezik.
5. Obični puk treba podučavati u katekizmu i kršćanskom nauku općenito.

Uostalom, novi prijevod nije potreban.

I doista, okružno pismo odgovarajućega sadržaja upućeno je biskupima

u Iliriku 11. studenoga 1634. (usp. Golub 2000:180–182). I tu je Kašićev prijevod proglašen nepotrebnim jerbo da se nipošto ne smije odstupiti od stare jezične prakse u Crkvi.

Iako je tom odlukom Kašićev prijevod Novoga Zavjeta *de facto* bio zabranjen, stoga i konfisciran, *de iure* on ipak samo nije dobio *imprimatur* (potrebnu dozvolu za tisak) Svetoga oficija, i to zbog toga što je prijevod proglašen posve nepotrebnim. Nepotrebnim je proglašen zbog *izabranoga jezika i pisma, a ne zbog krivovjerja*. Da je Sveti oficij Kašićev prijevod smatrao krivovjernim onda bi ga dao spaliti kao i one druge prijevode navedene pod točkom 2. gornje odluke. Uostalom, svađa oko Kašićeva prijevoda nije bila nastala zbog krivovjerja ili heretičnoga izbora, odnosno komentara knjiga Novoga Zavjeta, što se prije svega odnosi na tzv. »katoličke poslanice«, nego je već od početka pitanje bilo fokusirano na nužnost, korist i potrebu toga prijevoda (*an expediat et conveniat ... imprimere*).

Međutim, o kojem je pismu te večeri bilo riječi, iz dekreta nije razvidno. Tu nam, vidjeli smo, pomažu sačuvani spisi jednoga od sudionika sjednice, kasnijega kardinala Horacija Giustinianija. Kašić je sam, kako rekoh, sastavio zbirku najvažnijih dokumenata o sporu i predao istome Giustinianiju, jer ga je, nema sumnje, kao ispovjednik u bazilici sv. Petra dobro poznao. Međutim, Giustiniani ima među svojim dokumentima ne samo Kašićeve probrane dokumente, nego i prijepis pisma koje je biskup Mrnavić bio uputio papi Urbanu VIII. o toj stvari. Stoga valja pretpostaviti da je upravo to pismo bilo ono zbog kojega je sazvana izvanredna sjednica (kongregacija) Svetoga Oficija u utorak 13. lipnja 1634. u 20 sati navečer u palači kardinala od Cremona (Scaglia), prefekta Sv. oficija. To je faktički zapečatilo sudbinu tiska Kašićeva prijevoda Novoga Zavjeta, budući da je te večeri usmjerilo dekret Svetoga oficija.

Ukratko, iako je odluka iz gore citiranoga konačnoga dekreta Svetoga oficija od 13. lipnja 1634. donesena uvjetno, »si Sanctissimo placuerit« (*ako se Presvetome bude svidalo*), ona je *de facto* već unaprijed bila pala protiv Kašića, tj. najkasnije onda kada je papa Urban VIII. to pismo prosljeđio Sv. oficiju da se *upravo i isključivo* o njemu raspravlja na jednoj izvanrednoj kongregaciji. Osim toga, znakovito je da Urban VIII. nije nazočio ovoj kongregaciji iako jest onima koje su zbog iste stvari održane 22. studenoga 1632. u Propagandi i 23. lipnja 1633. na Svetom oficiju. O zabrani je Kašić ubrzo saznao pa se obratio izravno papi Urbanu VIII. (AP, SOCG, vol. 394, f. 215r; usp. von Erdmann-Pandžić 2000:116sl.), ali tu pomoći više nije bilo. Kašić je stoga pokušao dobiti barem svoj rukopisni primjerak prijevoda natrag, što je Sveti oficij 23. svibnja 1635. i odobrio (usp. Go-

lub 2000:171)¹⁴.

Po kasnijoj Kašićevoj apologiji (*Ms. Vat. Lat. 6811*, ff. 17^r-40^v; usp. Horvat 2004:200–237, ovdje 224sl.) se vidi da je on barem naknadno upoznao argumentaciju iz Mrnavićeva pisma jerbo ju pobija, reklo bi se, točku po točku. On tu (*ib.*, f. 30^v) čak izrijekom kaže da bi njegov prijevod doista bio tiskan da nije umro nadbiskup dubrovački Celesius (1633.) i da Papi »neki nacionalni zlotvori« nisu uputili jedno pismo (memorijal). Pri tomu, nema sumnje, misli na Mrnavića i njegovo pismo Papi, te, moguće, i na zagrebačkog biskupa, dočim je siguran da je ime senjskoga biskupa bilo zloupotrijebljeno (*apposito nomine episcopi Segnensis*):

[...] Sacra Congregatio decrevit ut dictum Testamentum novum selectum Illyricum ex sua typografia in lucem prodieret, et sane iam editum fuisset, nisi *et obitus Domini Celesii accedisset, et memoriale oblatum Sanctissimo Domino Nostro a quibusdam malignantibus nationalibus intercessisset et opus pernecessarium perutileque huc usque impedivisset.*

§ 3. 2. Pismo Ivana Tomka Mrnavića papi Urbanu VIII.

Mrnavićevo pismo papi Urbanu VIII., koje je argumentativno poslužilo – kao jedini predmet diskusije (*Tischvorlage*) – za konačnu zabranu tiska Kašićeva prijevoda Biblije, donosim ovdje u cijelosti. Dokaz da je upravo ono odlučilo o sudbini Kašićeva prijevoda je i naknadni spis jednoga *consultora* Sv. oficija (*Non est expediens ut imprimatur*), koji je bio sastavljen točku po točku prema tomu pismu (usp. AP, SOCG, vol. 264, ff. 559^r-561^v; usp. von Erdmann-Pandžić 2000:114, n. 58), i kao dodatno pojašnjenje Svetoga Oficija razaslan biskupima po Iliriku. I zbog toga, za potpuno razumijevanje sljedećega dokumenta, valja imati pri ruci i svezak komentara uz izdanje Kašićeva prijevoda Biblije, koji su priredili Hans Rothe i Christian Hannick (Kašić 2000).

Biblioteca Vallicelliana, *Ms O. 90*, ff. 365^r-267^r:

[365^r] **Beatissime Pater!**

Cum nuper fama vulgasset re[verendissim]um d[ominum] archiepiscopum Ragusinum obtinuisse Romae medio sacrae Congregationis eminentissimorum d[ominorum] card[inalium] negotio Propagandae fidei prae-

¹⁴ Svi primjerci Kašićeva prijevoda ostali su poslije kod njegova nećaka don Ermolaja Kašića, kanonika s Raba (don Ermolao Cassio d' Arbe), kojega je Kašić podržavao u Rimu. Tamo je don Ermolaj bio zaređen 1642., istoga dana kad i Juraj Križanić. Don Ermolaj bio je u rodu s obitelji Galzigna (Gožinić) pa su kod te obitelji, koja je također dala nekoliko kanonika, ostali svi prijevodi nakon smrti don Ermolaja (1686). Odatle su svi rukopisi, po ukinuću kaptola na Rabu, dospjeli u Knjižnicu stolnoga kaptola u Zadru. Neki su i danas tamo, a neki su u XIX. st. odneseni u NSK u Zagrebu i u Državnu znanstvenu knjižnicu u Odesi (usp. von Erdmann-Pandžić 2000:119, n. 80).

positorum, ut Testamentum novum Sacrae scripturae vulgari Ragusina lingua et characteribus latinis ederetur et imprimeretur, reverendissimus dominus episcopus Zagrabiensis, totius regni Slavoniae, magnae partis regni Croatiae, sicuti et aliquarum Ungariae, Carinthiae, Styriae et Carolinae praelatus, vir ad nonagesimum annum aetatis accedens, in gremio praestantissimarum Illyrici ecclesiarum a puero educatus, ex natione Illyricus, tantae rei novitate permotus, per unum ex suis capitularibus, archidia[conum] Varasdiensem Romae agentem¹⁵, curavit offerri Sanctitati Vestrae et Sacrae Congregationi Inquisitionis sanctae fidei suplicem libellum, orando ne talis novitas permitteretur in ecclesia Illyrica im[m]o ad maiorem evidentiam novitatis impertinentis aliorum praelatorum nationis Illyricae sententia inquireretur, ex eo quod solus memoratus Ragusinus praelatus utpote natione Italus, ac proinde prorsus ignarus Illyricae linguae, minime possit et valeat tantum negotium cognoscere beneque et utiliter promovere. Cumque Sanctitas Vestra benigne pro sua paterna pietate supplicationi praefatae annuerit¹⁶, idemque episcopus Zagrabiensis, cuius impotentis vices tanquam canonicus et lector eiusdem ecclesiae ego, creatura Sanctitatis Vestrae Joannes Tomcus Marnavitus episcopus regni Bosnae¹⁷, suppleo mihi nuper ex visitatione familiae eremitarum s. Pauli Romam reverso, sacra apostolorum limina eiusdem episcopi vice visitanti iniunxerit¹⁸, ut rationes aliquas super dicto negotio Sanctitati Vestrae proponerem, cur eiusmodi novitas sit minime toleranda, eas breviter et humiliter ad pedes Sanctitatis Vestrae propono et offero¹⁹.

Et quidem non expedire²⁰ ut edatur et imprimatur Testamentum sive no-

¹⁵ Prvo je pismo Papi dostavio, prema ovomu citatu, jedan varaždinski kanonik zagrebačkoga biskupa. Time imamo izravni dokaz da je ono prvo pismo nastalo i poslano svakako uz vrlo dobru informiranost Mrnavićevu.

¹⁶ Papa je toj molbi (pismu) bio udovoljio već na kongregaciji od 23. lipnja 1633. Stoga je aktualno Mrnavićevo pismo pisano kasnije, očito, kako se iz samoga sadržaja vidi, povodom njegova pohoda *ad limina apostolorum*, dakle oko 23. travnja 1634., kada je napisano izvješće o stanju zagrebačke biskupije.

¹⁷ Ivan Tomko Mrnavić bio je inače 1631. imenovan naslovnim bosanskim biskupom. Ujedno je od 1632. bio *coadiutor, lector i capitularis* zagrebačkoga biskupa.

¹⁸ Dakle, Mrnavić sam veli da je, nakon vizitacije pavlinskih samostana, kao pomoćni biskup umjesto samoga, navodno bolesnoga i senilnoga zagrebačkog biskupa i u njegovo osobno ime, došao ne samo posjetiti *limina apostolorum* i podnijeti izvješće o stanju biskupije (usp. Matanić 1975, Korade 1995, Golub 2000:183sl.), nego i poraditi na tome, također u ime zagrebačkog biskupa, da se ne dozvoli novotarija prijevoda Novoga Zavjeta na pučki jezik. Izravni kontakt s Papom kao i njegova biskupska pozicija bila su odlučujuća prednost u odnosu na Kašića. Nadbiskupe koji su podržavali Kašićev prijevod, prije svega dubrovačkog, on je u pismu diskvalificirao time što je tvrdio da su podrijetlom Talijani, te da ne poznaju »ilirički jezik«.

¹⁹ Iako nemamo eksplicitnu potvrdu, očito je zbog ovoga pisma potom i sazvana izvanredna kongregacija Svetoga Oficija za 13. lipnja 1634. navečer.

²⁰ To je odgovor koji je tražen kada je papa Urban VIII. na Propagandi (22. studenoga 1632.) odlučio (vidi gore) da se stvar preda Sv. oficiju. Pitanje je tada bilo for-

vum sive vetus Ragusina vulgari lingua duabus tantum dioecibus familiaribus²¹, probatur rationibus sequentibus:

Primo, quia talis editio pugnat contra sacrosanctam Tridentinam synodum quae sessione quarta decreto de editione et usu sacrorum librorum ex omnibus latinis editionibus sacrae scripturae solam illam bibliam pro authentica habendam esse statuit et declaravit, quae vetus et vulgatae editionis habetur et *quae longo toto*²² *saeculorum usu in ecclesia probata est*, ita ut *nemo illam reicere quovis praetextu audeat vel praesumat*²³ decernendo prout in eodem decreto est. Etenim cum sancta synodus ita sentiat et decernat in latina editione Sacrae scripturae qui contrarium audeat in Illyrica editione vulgata longo toto saeculorum usu in Illyricana ecclesia probata, utpote a s[ancitissimis] p[atribus] Methodio et Cyrillo auctoritate Joannis Octavi edita, sequitur ut is evidenter menti et decretis eiusdem sacrosanctae synodi sese opponat²⁴.

Secundo, quia talis editio est contra mentem sanctorum Romanorum pontificum, memorati nimirum Joannis, qui prout ex eius [365^v] epistola 252 constat ad Svetoplugum Slavorum principem editionem dictorum ss. Methodii et Cyrilli approbavit in romano concilio teste Baronio tomo 10²⁵, item menti Eugenii quarti qui itidem teste Flavio Blando eiusdem pontificis secretario eandem confirmavit, specialiter autem sancti Gregorii papae septimi cuius tempore cum editio Cyrilliana sive Methodiana communis ubique per regna Slavorum haberetur. Cumque illa nequaquam dialecto Bohemorum quadraret ac idcirco eorum princeps Vratislaus postulasset ab eodem pontifice, ut in Bohemica vulgari lingua sacra peragi possint, sanctus Gregorius cum bene nosset quanta pericula imminerent si cuilibet Slavicae provinciae pro suo dialecto peculiaris versio concederetur petita negavit, ut patet ex eius epistola 180. Sed dicit aliquis Gregorium ibi non dialectum Bohemicum sed Slavonicae linguae usum qua Bohemi utebantur denegasse. Respondetur cum trecentis ab inde annis, id est ab Svetoplugo principe Moraviae sub cuius sceptro etiam Bohemia fuit, ut ex Bo-

mulirano ovako: »an expediat et conveniat Testamenum praefatum in ea lingua imprimere.« Tu se već vidi da je odgovor tražen sukladno tridentinskoj formulaciji (18. sjednica, pogl. 8.) »non tamen *expedire* visum est patribus ut vulgari passim lingua celebretur«. Upravo stoga istu rečenicu naniže citira i Mrnavić.

²¹ Te dvije biskupije za koje je — navodno isključivo — načinjen Kašićev pučki prijevod Novoga Zavjeta jesu dubrovačka nadbiskupija i stonska biskupija. Po Mrnaviću taj pučki jezik nikako ne odgovara većini biskupija u Iliriku, pa bi bilo ispravnije da se Dubrovčani priklone većini a ne većina manjini.

²² U koncilskom tekstu *tot.*

²³ Cf. Wohlmut 2002:664.

²⁴ Ovaj *junctim* između latinske Vulgate i slavenskoga prijevoda svetih otaca Ćirila i Metoda povijesno uopće ne postoji, ali ga je zbog »iluzije sličnosti« Mrnavić stavio na prvo mjesto.

²⁵ Objavio ga je u 10. svesku svojih *Anala* kardinal Baronius: *Baronii card. Caesaris, Annales ecclesiastici*, I–XII, Romae 1588–1607.

hemicis est videre scriptoribus, Joannis octavi autoritate Slavis approbatus fuisset usus sacrorum, ut diximus eorum lingua interque subditos Sve toplugi comprehenderentur Bohemi. Nullo modo credendus est sanctissimus et sapientissimus pontifex Gregorius semel concessae et approbatae linguae usum denegasse, sed novitatem dialecti peculiaris tantum, utpote rem apud plebem magni periculi, etenim id ex eiusdem pontificis verbis in praefata epistola facile est colligere dum causam negative assignans: Si enim (*inquit*) plebs linguam noscat crederet se etiam intelligere mysteria et perversum sibi sensum saepe fingeret. Ita sanctus pontifex sanctissime more suo accedit quod sacrorum usus ex editione Cyrilliana adeo fuit semper retentus a Bohemis, ut usque ad emissionem ex orco Hussiticae impietatis in illo regno perseveraverit, teste vel nobilissimo Benedictinae olim familiae coenobio prope Pragam ad Em[m]aus appellatae, a religiosis slavici slavonicis concentibus culto et a Carolo quarto imperatore rege Bohemiae insigni biblioteca slavonica maxima ex parte adhuc existente illustrato, minime mansuro si Gregorius communem et non peculiarem usum denegasset. Ita ut qui contrarium procurant, eversionem non aedificationem animarum in ecclesia Illyrica curare videantur. Quanto enim detrimento catholicae puritatis eiusdem modi vulgares atque plebeiae editiones emergerint in Anglia, Gallia, Germania, Polonia, Ungaria, clades lachrimarum fluviiis numquam satis deploranda testantur. Hinc memoria patrum nostrorum cum iidem contenderent novatores religionis in Poloniae provinciis, nimirum ut vulgari Polonica lingua sacra peragerentur. Immortale illud ecclesiae sanctae iubar Polonicaeque gentis rarum decus sanctissimus Stanislaus Hosius S. R. E. cardinalis peculiari tractatu²⁶ talem sententiam damnavit et reiiecit, asserens quando quid tale in Polonia introducendum esset, non illud vulgari sua sed Slavonica communi debuisse fieri. Quamlibet autem, *inquit* ille, nos ipsos amemus, tamen illud fatemur necesse est Slavoniarum aut Dalmatarum linguam esse multo elegantiore, quam sit nostra, ita ut si preces et sacras lectiones in vernaculam transferri linguam oporteat, in eam potissimum transferendae sint a qua nostra duxit originem et quae praestat. Ita eminentissimus pietate et sapientia cardinalis.

Tertio, quia talis editio vulgaris Ragusina directe pugnat contra mentem et decreta Sanctitatis Vestrae, nec non et sacrae congregationis de Propaganda fide. Cum enim anno Domini 1626 ageretur de reformando breviario et missali Illyrico ad formam ritus Romani, tractareturque utrum expediret id vulgari moderna Illyrica lingua praestare an vero antiqua [366^r] hactenus usitata, Sanctitas Vestra cum Sacra congregatione die 18. mensis Decembris eiusdem anni sequens decretum edidit²⁷ *translationem Illyri-*

²⁶ Vjerojatno misli na jedan od traktata kardinala Hosiusa, na *De sacro vernaculo legendo* ili na *Dialogus de communionem . . . et sacro in vulgari lingua celebrando*, objavljenih u S. Hosius, *Opera omnia*, Venetiis apud Dominicum Nicolinum 1573; cf. Krasić 2004:40.

²⁷ Taj dekret (AP, *Acta*, vol. 4, f. 163^v-164^v, n. 19) u cijelosti objavljuje von Erdmann-

*cam non esse immutandam antiquam sed solum corrigendam ubi opus fuerit ad formam missalis et breviarii romanorum ex decreto concilii Tridentinii editorum et auctoritate Clementis Octavi recognitorum; item transferenda esse in eandem linguam Illyricam antiquam quae desunt antiquis missali et breviario Illyricis ex praefatis²⁸ missali et breviario Romanis ut supra editis et recognitis, ita ut addita-
menta sint quantum fieri poterit conformia translationi antiquae. Ita decretum.*

Quarto, pugnat contra censuram auctoritate Sanctitatis Vestrae et Sacrae Congregationis praefatae de Propaganda fide ante biennium²⁹ super versione Ragusina vulgari factam. Etenim cum illata esset in Urbem ad finem eandam imprimendi Sanctitas Vestra cum Sacra Congregatione die 23. Decembris 1631 iussit dictam Ragusinam translationem quam diligentissime examinari per me episcopum Boznensem, fratrem Raphaelem Croatam Ordinis Minorum de observantia, patrem Antonium Jesuitam Dalmatam penitentiarium Vaticanum, et archipresbyterum S. Hieronymi Illyricorum de Urbe³⁰, quorum primi tres, cum quartus nimirum archipresbyter se excusavit minime peritum talium rerum, bene visa et examinata versione Ragusina et coniunctim congregati et seorsum illa inspecta, Reverendissimo secretario Sacrae Congregationis de Propaganda fide retulerunt, dictam translationem minime esse tolerandam ut in publicum prodiret causis eidem secretario fuse assignatis.

Quinto, quia talis versionis nulla necessitas habetur in Illyrica ecclesia, etiam si illam generaliter consideremus, habito respectu Ruthenorum tam cum ecclesia Romana unitorum quam cum Graecis sentientium, item Moscovitarum, Circasorum, Valachorum, Moldavorum, Bulgarorum, Macedonum,

-Pandžić 2000:102sl. Isti citat dekreta prenosi i spis *Non est expediens* (AP, SOCG, vol. 264, ff. 559^r-561^v; usp. von Erdmann-Pandžić 2000:111–115), što je samo jedna od mnogobrojnih indicija da je idejni autor i ovoga anonimnoga spisa bio Ivan Tomko Mrnavić, odnosno neki savjetnik Svetoga oficija koji preuzima argumentaciju iz Mrnavićeva pisma. Zapravo, anonimna ekspertiza *Non est expediens* i argumentativno i formalno samo slijedi argumentaciju iz ovoga Mrnavićeva pisma papi Urbanu VIII.

²⁸ *praedictis* in AP, *Acta*, vol. 4, ff. 163^v-164^r.

²⁹ Pismo je pisano ne prije 23. lipnja 1633. i ne nakon 13. lipnja 1634., tj. otprilike dvije godine nakon ovdje spomenute odluke od 23. prosinca 1631.

³⁰ Usp. SOCG, vol. 73, f. 118^v (von Erdmann-Pandžić, 2000:108). To povjerenstvo četvorice u Propagandi koje spominje Mrnavić, i kojemu je on predsjedao, a trebalo je donijeti jednodušan zaključak, usprkos Mrnavićevoj tvrdnji da ih je troje bilo protiv tiska, a da se četvrti izjasnio kao nekompetentan, uopće nije donijelo *jedinstveno* mišljenje u smislu prvotnoga naloga. Ne treba naravno sumnjati da je sam Mrnavić bio protiv tiska, ali je posve nevjerojatno, uzimajući u obzir redovničku solidarnost, da je tako mislio i isusovac Ranzi. Da se nadsvećenik iz Sv. Jeronima navodno bio ispričao zbog nekompetencije spominje Mrnavić. Realno je pomisliti da su na Propagandi prvotno samo Mrnavić i Levaković bili protiv tiska. Levaković je međutim od svibnja 1533. do siječnja 1635. (usp. Pandžić 1978:99sl.) bio na putu u Španjolskoj pa nije mogao utjecati na konačnu odluku Svetoga oficija, to tim prije što se njegov šef kardinal Ingoli u međuvremenu u ime Propagande očitovao za tisak. Dakle, jedino je Mrnavić od početka do konačne odluke bio protivu tiska.

Serbianorum, Rascianorum et Boznensium, iis nullatenus prodesse posse comperiemus, cum ii omnino nec aliis characteribus nec editione alia quam Cyrilliana ad hanc usque diem utantur, sicuti nec iis qui Romanum ritum sequentes Hieronymianis utuntur characteribus, per Istriam, Croatiam, Slavoniam, Dalmatiam, Styriam, Carinthiam et aliquas partes Ungariae. Si porro particulariter consideremus Boznenses, Croatas, Istros, Dalmatas, et Latini ritus et literaturae, ii nulla tali versione Ragusina indigent, cum a plurimis retro saeculis coram Illyri[ci]s missas latino sermone audientibus epistolas et evangelia characteribus latinis, sed Illyrico sermone ex approbatis libris impressis decantent. Quibus libris duae tantum Ragusini dominii dioeceses facilius accomodare se possent uti hactenus fecere quam tot regna et provinciae duabus solum diocesibus, praesertim quoniam remotiores Ragusinis, qui per Serbiam, Bulgariam et Macedoniam cum Latina ecclesia consentiunt iisdem epistolarum et evangeliorum libris ad plebem cui soli satisfacere Ragusini intendunt utuntur, quibus Boznenses, Dalmatae, Istrii, Croatae etc. utuntur.

Sexto, quia talis editio vulgaris Ragusina esset etiam causa magnae confusionis in ecclesia Illyrica, cum enim Ragusini inter omnes alias Illyrici generis homines linguam suam externis vocibus Italicis praesertim habeant corruptissimam, editio illa corruptae linguae purioribus Illyricis obtrusa non nisi confusionem pariet utpote corruptas voces minime capientibus. Sed dicent liber epistularum et evangeliorum in aliis Illyricis regnis et provinciis usitatus auribus Ragusinis non quadrat per omnia. Respondetur si de simplici intelligentia loquuntur, illos nequaquam vera obiicere cum velint nolint nullus est inter Ragusinos vernaculos qui praefatas epistolas et evangelia non capiat aequae bene atque alii Illyrici in praenominatis regnis constituti, ita ut possit idem liber qui aliis et illis esse in usu. [366^v] Si porro de progressu proprio et delicatis intendunt auribus, ad nihil respondeo cum in sacrosancto negotio non delitiae et gustus puerilis sive plebeus sed gravitas et dignitas sit exoptanda. Secus enim non solum quodlibet regnum et provincia Illyrica, sed quaelibet dioecesis Illyricae gentis, quarum plurimae duae Ragusinae singulariter comparatae amplitudine et numero populorum longe cedant, est necesse novas editiones ad suum palatum accommodatas exemplo Ragusinorum expeterent, cum aliis concessa minime sibi deneganda fore contenderent. Et enim quemadmodum olim inter Graecos quinque dialectos fuisse non ignoramus, Atticum, Ionicum, Doricum, Aeolicum et communem, ita apud Illyricos supra viginti quinque reperiuntur, quod etiam in Hispanica, Gallica, Italica, Germanicaque lingua videmus aliisque omnibus quorum omnium voces et vocabula saepe mutantur, alternantur et transformantur, exceptis iis quae scriptis confirmatae vulgares esse deficiunt, ut Haebrea, Caldea, Arabica admodum affines invicem, et ut apparet ex eodem fonte derivata Graeca item et Latina atque Illyrica Cyrilliana editione et Hieronymiana conformata. Hinc Concil[ium] Tridentinum, sess[io] 22, cap[itulum] 8: *Et si liqueat missa magnam contineat populi fidelis eruditio-*

*nem, non tamen expedire visum est patribus ut vulgari passim lingua celebr[ar] etur*³¹. Ita ibi nam vocabula quae uno tempore vulgaria sunt non multo post desinunt esse vulgaria. Ideo necesse esset frequenter mutare sacrificii verba ideoque cum gravi periculo, cum non semper idonei interpretes reperiantur nec pontifices possent facile errores emendare ob linguarum varietatem aut proprietatem vel certe non tam cito³². Huc accedit quod in civitate Ragusina cathedralis ecclesia ad quam confluit dux, senatus et quinque cives praestantissimi nec vocabula admittit Illyricae linguae, adeo ut etiam conciones Italica non Illyrica lingua in ea peragantur, quin etiam ipsae moniales latinos capellanos habeant, ita ut editio talis non aliis quam exiguae plebeculae inserviret, quae facile ex melle venenum sugit. Et enim ex Sacra scriptura perperam intellecta natae sunt haereses omnes, teste s. Hilario, libro extremo *De synodis*. Nam est parvum nudam significationem vocum percipere si sensus ignoretur, sine quo nuda littera nihil prodest. *Deus enim divinam scripturam subtilibus et obscuris mysteriis constare voluit*, ex d[ivi] August[in]i lib[ro] 2° *De doctrina christiana* capite 6°. D[ivus] Ambr[osius] epistola 13 ita scribit: *Mare est scriptura divina habens in se sensus profundos, altitudinem divinorum aenigmatum, in quod mare flumina introierunt plurima.*

Denique, si de orthographia latina qua hactenus liber epistolarum et evangeliorum Illyrica lingua superiorum permissu multis saeculis cusus et recusus prasertim nuperimus a Joanne Bandulavich Boznensi Minorita³³, acceptus omnibus universaliter, utpote a viro non absque opinione sanctitatis defuncto³⁴ editus, Ragusini gravantur, ab re hoc faciunt, cum nequaquam appareat unde ipsis solis acceptum esse non debeat quod ab omnibus aliis approbatur. Licet alias quotquot huc usque opera Illyrica latinis litteris evulgata, non una aliqua certa et omnibus communi orthographia, sed iuxta proprii cerebrum capitis orthographias prodiisse videantur, ita ut tot di-

³¹ Cf. Wohlmuth 2002:735.

³² I koncilski citat i taj komentar prenosni i spis *Non est expediens* (AP, SOCG, vol. 264, ff. 559^r-561^v; usp. von Erdmann-Pandžić 2000:111–115), pa je i zbog toga Mrnavićeva izravna ili neizravna provenijencija istoga spisa neupitna.

³³ Franjevac Ivan Bandulavić (1997 [1613]) iz Uskoplja izdao je prvi štokavski tiskani lekcionar koji je bio u mnogobrojnim preradbama u uporabi kroz više stoljeća na čitavom hrvatskom govornom području osim Zagorja i Zagreba. U jezičnom smislu i – povijesno gledano (prije 1800.) – možda najutjecajnija štokavska knjiga uopće. Da baš njega Mrnavić spominje kao bolji primjer, može čuditi budući da je Bandulavićev jezik veoma sličan Kašićevu, a daleko od Mrnavićeva starohrvatskoga liturgijskog jezika. Sada nam biva jasnije zašto Kašić za prefekta Propagande Ingolija piše *Ispravke* Bandulavićeva lekcionara (usp. von Erdmann-Pandžić 2000:122–124). Pitanje je bilo zbog čega uopće Kašićev prijevod kada već postoji prijevod svih nedjeljinih čitanja, evanđelja i pistula, još k tomu na jeziku veoma sličnu onomu kojim je pisao Kašić. Kašić je očito poznao barem tenor Mrnavićeva pisma Papi, a možda je pročitao i sami tekst toga pisma kod Giustinianija ili Ingolija.

³⁴ Ne znamo datum ni rođenja ni smrti fra Ivana Bandulavića. Prema tim Mrnavićevim riječima on bi 1634. god. bio već pokojni, umrijevši na glasu svetosti.

versitates orthographiarum visantur quot opusculorum editiones ob differentiam dialectorum in totius orbis amplissima lingua. Cui malo ut sanctissimi patres nostri Hieronymus, Methodius et Cyrillus occurrerent utpote optime gnari voces Illyricanas aliarum nationum litteris efformari [367^r] aequae bene non posse vocibus exprimendis apta elementa excogitare, quod minime facturos credere debemus, sanctos viros et literaturae tam Graecae quam Latinae peritissimos, si iis Illyricos sonos exprimi posse sufficienter cognovissent.

Haec, Beatissime Pater, brevitate qua licuit pro Dei gloria, ecclesiae sanctae dignitate, gentis Illyricanae utilitate, iussu praelati senectute confecti ac idcirco eiusdem coadiutor, Illyricae linguae a pueritia studiosissimus atque a triginta annis eodem idiomate sacerdos, et a Mari Pontico usque Aegeo ad Italiam, nec non ab Adriatico ad Sarmatiam aliquae studiosus peregrinus, complurium lucubrationum eadem lingua Dei gratia auctor, ad pedes Sanctitatis Vestrae humiliter offero, ita tamen ut aliorum praelatorum connationalium, quorum et non privatorum sacerdotum sacrae scripturae interpretatio, proprius cibus in ecclesia catholica semper exstitit, censurae in omnibus et per omnia, praesertim meam sententiam promptissime subiiciam sacrosancto auctoritate apostolico throno, quem pronus adoro imprimis cui me meaque omnia qualiaquumque ad effusionem sanguinis usque offero et devoveo.

Ego Joannes, episcopus Bosnensis, lector et coadiutor Zagrebensis.

Ovdje tek ukratko donosim sažetak Mrnavičeve argumentacije na hrvatskom, koji ipak ne može nadomjestiti čitanje latinskoga teksta i popratnih bilježaka.

Čuvši da je dubrovački nadbiskup preko Propagande uspio ishoditi odobrenje za tisak Novoga Zavjeta na pučkom dubrovačkom jeziku, zagrebački se biskup bio toliko uzrujao da je dva puta intervenirao. Prvi je put to bilo pismom, preko njegova varaždinskog kanonika koji je bio u Rimu, čime je tražio odgodu tiska dok se ne upita sve biskupe u Iliriku o toj novotariji. Nakon što je papa prihvatio njegovu sugestiju i odložio odluku, zagrebački je biskup sada nakanio izložiti zašto takav prijevod nikako ne treba dopustiti, i to, zbog vlastite bolesti, preko svoga pomoćnoga biskupa, kojega kao zamjenika šalje *ad limina apostolorum*, Ivana Tomka Mrnavića. Ovaj to doista tako i čini, proširujući izvješće povodom pohoda *ad limina apostolorum* koje je također podnio papi Urbanu VIII. Tako i iza ovoga pisma stoji autoritet zagrebačkoga biskupa, iako ga je napisao isključivo Mrnavić, pomoćni biskup zagrebački i naslovni biskup bosanski.

1. Odluka za tisak protuslovi odluci Tridentinskoga sabora, kada je odlučeno je da se izdanje Vulgate, toliko stoljeća u uporabi, ima smatrati jedinim autentičnim latinskim tekstom Svetoga pisma. Pa

kako Ilirička crkva također stoljećima ima u uporabi svoje autentično izdanje Vulgate, koje su zgotovili sveti oci Ćiril i Metod, a odobrio papa Ivan VIII., znači da bi odluka za tisak novoga prijevoda bila protiv volje Sabora.

2. Novo pučkojezično izdanje bi bilo protivu duha svetih rimskih papa, Ivana VIII., koji je navedeni tekst svetih otaca odobrio vojvodi Svetopluku, protivu duha Eugena IV., protivu svetoga Grgura pape, koji su zapovjedili da se spomenuto izdanje koristi posvuda kod Slavena. Tako kada je Vladislav, češki vojvoda, tražio od pape Grgura da odobri službu na češkom pučkom jeziku, sveti papa Grgur je odobrio onaj jezik koji je za Svetopluka bio odobren, tj. nikako pučki češki, nego opći slavenski Ćirila i Metoda. Inače ne bi ni car Karlo IV. pozvao benediktince (glagoljaše) u novouređeni samostan Emmaus u vrijeme husitske opasnosti da nije bio mišljenja kako valja njegovati onaj stari zajednički liturgijski jezik. Također je za Tridentinskoga sabora kardinal Hosius iz Poljske bio mišljenja da se nikako ne smije pripustiti pučki jezik *in sacris*, nego samo jedan i izvorni za sve Slavene.
3. Prijevod u *pučki jezik dubrovački* proturječi izravno i Njegovoj Svetosti, samomu papi Urbanu VIII., budući da je Zbor za širenje vjere 18. prosinca 1626. odlučio da se stari ilirički prijevod nikako ne smije mijenjati u novom misalu i brevijaru, nego da se izmijenjeni dijelovi moraju prevesti u taj stari jezik.
4. Takva odluka proturječi cenzuri i autoritetu istoga Pape, budući da je izabrano povjerenstvo Propagande da ispita rečeni prijevod, tajniku Propagande iznijelo zaključak da se prijevod nikako ne smije dopustiti.
5. Za taj *pučki prijevod* nigdje nema potrebe, a on bi nas udaljio ne samo od Rutena koji su u zajedništvu s Rimskom crkvom, nego bi nas udaljilo i od jezika svih grčkopravoslavnih tradicija na istoku, ali isto tako i od svih katolika po Istri, Slavoniji, Dalmaciji, koji se služe jeronimskim pismom i tradicijom. Oni drugi pak koji slušaju misu latinski, na svome jeziku već imaju čitanja i evanđelja iz odobrenih knjiga, te nitko od njih ne potrebuje dubrovački prijevod.
6. Kako je jezik dubrovački pokvaren mnogim talijanskim izrazima, to taj tekst ne bi bio razumljiv drugim provincijama, pa bi stoga bilo pametnije da se Dubrovčani svojim dijalektom priklone drugima, nego da se većina priklanja njima. Uz to valja reći da senat i katedralni nadbiskup u Dubrovniku i onako koriste talijanski jezik, pa

bi novi prijevod koristio samo redovnicama i običnome puku tamo, a poznato je kako se iz neznanja lako dade mijenjati smisao Svetoga pisma.

7. Konačno, ako je riječ o ortografiji pučkih pistula i evanđelja, valja reći da je na najširim prostorima stoljećima u uporabi odobreni lecionar, posljednji je onaj fra Ivana Bandulavića posvuda prihvaćene ortografije, pa bi novi prijevod unio tek veliku konfuziju. Najjednostavnije bi bilo da se i Dubrovčani priklone većini.

Na koncu se Ivan Tomko Mrnavić i osobno — *ego, creatura Sanctitatis Vestrae* — priličito neuvijeno preporučuje papi Urbanu VIII. za zagrebačku stolicu, jerbo da njegov biskup, star i nemoćan, već naginje devedesetoj (u stvarnosti je tada bio 78. godina star, budući da je umro 1637. u 81. godini života, usp. Korade 2005). Prihvaća naravno Papin pravorijek unaprijed, te kao i inače, želi činiti za njega sve, pa i *krv vlastitu proliti*.

§ 3. 3. Zaključak (2)

Ivan Tomko Mrnavić je umro 1. travnja 1637. u Zagrebu, tj. deset dana prije smrti biskupa zagrebačkog Franje Ergelskog, tako da ga nije uspio naslijediti na zagrebačkoj stolici. Dugo su zli jezici u uskim uličicama između Kaptola i Griča potihom pričali da je navodno bio otrovan, e da ne bi postao zagrebački biskup (usp. Golub 2000:156), u takvoj je uspomeni ostao u Zagrebu. Bartul Kašić je mogao do svoje smrti 28.XII.1650. samo žaliti da njegovo životno djelo nije bilo objavljeno za pontifikata pape Urbana VIII. i za tajnika Propagande kardinala Ingolija, dvojice ljudi koji su bili otvoreni za sve potrebe Crkve u hrvatskim krajevima, uključujući i tisak brojnih liturgijskih knjiga na hrvatskome jeziku. Osobni jal Ivana Tomka Mrnavića prvenstveno, te njegova silna negativna energija uložena u borbu protivu štokavskoga prijevoda Svetoga pisma Bartula Kašića, uključujući tu najvjerojatnije i zloporabu imena i autoriteta zagrebačkog i senjskog biskupa, ali i zloporabu dobre vjere pape Urbana VIII., uspio je, nažalost, na koncu, protivu Kašića i svih dobronamjernih biskupa »stranaca«, osujetiti tisak ovoga iznimno važnoga djela starije hrvatske jezične kulture. Ovu tvrdnju dovoljno potkrjepljuje njegovo, 1634. povodom posjeta *ad limina apostolorum* formulirano, ovdje prvi put objavljeno, *odlučujuće pismo* papi Urbanu VIII., čak i za slučaj kada bismo sva druga njegova pisma i moguće manipulacije zaboravili. Mrnavićev motiv za tu destruktivnu borbu bio je očito osobni, utemeljen dakle u njegovoj osobnosti, koja ga je i inače više puta zavela u krivotvorine i manipulacije (usp. Jagić 1912). Papa Urban VIII. praktički nije imao izbora. *Protivou izričite volje Crkve zagrebačke tiskati prijevod Novoga Zavjeta, u konačnici i njoj namijenjen za*

praktičku uporabu, on, po svim boljim običajima papinske kurije, nikako nije mogao dopustiti, a pogotovo ne uz toliki trošak. Naime, praksa je rimske kurije oduvijek bila, kada se radilo o svađama među mjesnim crkvama, tj. kada se nije radilo pitanjima vjere i morala kao u našem slučaju, da se najprije pričekava, upravo zbog načela supsidijarnosti, dok se mjesni ordinariji ne nagode. Dogovora, međutim, za Kašićeva i Mrnavićeva života očito nije moglo biti. Bez Mrnavićeva protesta Propaganda bi tisak platila i organizirala, i to bez ikakve velike diskusije, Sveti oficij uopće ne bi bio involviran, a hrvatska jezična kultura bila bi do danas bogatija za jednu iznimno jaku povijesnu protežnicu, koju tek odnedavna pokušavamo ponovo otkriti.

Povijesna tragedija je u tome da Kašićev prijevod Novoga Zavjeta nikako izravno nije dovodio u pitanje već *odobreni i tiskani* glagoljski misal, što bi inače donekle moglo biti opravdanje za Mrnavićevu argumentaciju, nego je bio razumljen kao praktična olakšica na pučkome jeziku za sve katoličke propovjednike u starome Iliriku. Zapravo, Kašićev je prijevod tek bjelodano pokazivao kakav *jedinstveni hrvatski jezik* ima budućnost u novome vijeku, tj. posebno u posttridentinskoj crkvenoj praksi među svim katolicima istočne obale Jadrana, uključujući i kajkavske govornike sjevernoga dijela zagrebačke biskupije (u južnim dijelovima zagrebačke biskupije oduvijek se govorilo pretežito štokavski³⁵, ponegdje čak i čakavski). Međutim, upravo to bio je i glavni problem te svađe (*Richtungsstreit*), ne konkretne knjige radi tek, nego *jezika svih budućih crkvenih knjiga poradi*: stari književni crkvenoslavenski s glagoljskim pismenima ili pak pučki štokavsko-jekavski pisan latinicom.

³⁵ I zbog te, danas uglavnom zaboravljene činjenice, tj. zbog (barem) dvonarječne pismenosti i u samoj Zagrebačkoj biskupiji, u čemu je i materinski idiom njezinih biskupa, kanonika, običnih svećenika i redovnika, stoljećima su u njoj u praktičnoj uporabi bili ne samo kajkavski nego često i štokavski liturgijski priručnici i katekizmi, što je uvelike olakšavalo međudijalekatnu razumljivost na hrvatskom sjeveru, a naravno i konačnu prihvatljivost štokavskoga narječja za književni jezik među kajkavcima. Štokavski književni jezik, odnosno međudijalekatno zbližavanje (*unio dialectorum, lingua mixta*), u Zagrebačkoj je crkvi koncem XVIII. st. kroz mnogobrojne tiskane priručnike za obični puk dodatno forsirao biskup Maksimilijan Vrhovac (1752–1827), i sam rođeni štokavac (rođen u Karlovcu, a obiteljski podrijetlom iz Ozlja), pa su zbog tih okonosti svi kajkavci (barem pasivno) poznavali štokavski idiom, i to daleko prije formalne odluke Ljudevita Gaja za štokavski kao isključivi književni jezik i u Zagrebu. Gajeva odluka za štokavski kao književni jezik, ovdje zanemarujem njegovu vrlo važnu reformu grafije (gajicu), nipošto nije bila tako revolucionarna, kako se često moglo čitati, čak ni za kajkavce a kamo li za štokavce i čakavce, nego je bila tek *logički završetak* dugoga puta izgradnje hrvatskoga jezika na statusno prestižnoj štokavskoj osnovi, koju su ostali hrvatski krajevi u prestižnim crkvenim tekstovima bili prihvatili najkasnije u prvoj polovici XVII. st.

Naposljetku, tu bitku oko tiska štokavskoga prijevoda Novoga Zavjeta u Rimu je 1634. Mrnavić protivu Kašića, ali i protivu Kongregacije de Propaganda fide, koja je bila spremna ne samo tiskati nego i platiti tisak, prizemnim metodama i na opću štetu, a u lažnom uvjerenju da brani pravi, *in sacris* jedini mogući hrvatski jezik, naizgled doista dobio. U stvarnosti međutim, razvoj hrvatskoga jezika na štokavskoj osnovi u posljednjih četiri stoljeća, ali i svi kasniji prijevodi Novoga Zavjeta na hrvatski jezik, kao i statusni ustroj današnjega hrvatskog književnog jezika, izravno zahvaljuju mnogo toga objavljenim, a neizravno i neobjavljenim spisima Bartula Kašića. Ovdje ne želim propustiti priliku i ne spomenuti *Blago jezika slovinškoga* Jakova Mikalje (1651), koje je u leksički korpus hrvatskoga jezika, po Kašićevim preporukama, osim statusno prestižne štokavske (ikavsko-jekavske) osnove, preuzelo i cjelovit rječnik iz Kašićeva zabranjenoga prijevoda Biblije, a, kako izgleda, i iz njegova prijevoda *Missala rimskoga*. S druge pak strane, Ivana Tomka Mrnavića, koji je također imao jezikoslovnih i književnih ambicija, hrvatska književna i jezična povjestnica uglavnom je već zaboravila, čak i ona koja izravno propituje tisućljetnu tradiciju hrvatske glagoljske književnosti.

Literatura

a) Rukopisi iz arhiva i knjižnica:

Archivio segreto Vaticano, Vatikan

Archivio storico della S. C. di Propaganda fide, Vatikan

Archivio della S. C. per la Dottrina della Fede (ex Sant'Uffizio), Vatikan

Biblioteca Apostolica Vaticana

Biblioteca Vallicelliana, Rim

Knjižnica Male braće, Dubrovnik

b) Tiskana djela

Ammon, Ulrich et al. (ur.) 2004. 2005. 2006. *Sociolinguistics: A International Handbook of the Science of Language and Society*. 2nd edition. Vols 1, 2, 3. Berlin, New York : Walter de Gruyter.

Auroux, Sylvain, E. F. Konrad Koerner, Hans-Josef Niederehe, Kees Versteegh, (ur.) 2000. *History of the Language Sciences: An international handbook on the evolution of the study of language from the beginnings to the present*. Vol. I. Berlin, New York : de Gruyter.

Bandulavić, Ivan. 1997 [1613]. *Pisctole i evangelya. Das Perikopenbuch des Ivan Banulavić von 1613*. Teil. 7a und 7b. Köln : Böhlau. (*Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte*, 7).

Brelek, Mijo. 1952. *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*. Sv. I. Zagreb

: JAZU.

- Čulić, Inocent. 1860. *Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria de' RR. PP. Francescani di Ragusa*. Zadar : Tipografia governiale.
- Burić, Josip. 1973. »Libri croati pubblicati a cura della S.C. di Propaganda Fide«. Metzler (ur.) 827–841.
- Capelli, A. 1930. *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo dal'principio dell'era christiana ai giorni nostri*. Milano : Ulrico Hoepli.
- Demović, Miho. 2002. »Deset stoljeća hrvatske Marijanske glazbe«. *Kačić* 32–33. 465–509.
- Divković, Matija. 1611. *Nauk karstjanski*. U Mnecie : Petar Marija Bertano.
- Divković, Matija. 2009 [1616]. *Besjede*. Mleci : Petar Maria Bertano. Zagreb : Tusculanae editiones. Priredio Zvonko Pandžić. (*Vrela za hrvatsku kulturnu povijest/ Quellen zur kroatischen Kulturgeschichte*, 3). (u tisku)
- Erdmann-Pandžić, Elisabeth von. 2000. »Der gescheiterte Drucklegungsversuch der Kašić-Bibel. Eine Dokumentation«. *Kačić*. 99–129.
- Fancev, Franjo (ur.) 1934. *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir*. Zagreb : JAZU (Djela JAZU, 31).
- Fučak, Jerko. 1975. *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva*. Zagreb : Kršćanska sadašnjost.
- Gianelli, Ciro, Sante Graciotti, (ur.) 2003. *Il Messale Croato-Raguseo (Neofiti 55) della Biblioteca Apostolica Vaticana*. Città del Vaticano : Biblioteca Apostolica Vaticana u suradnji s HAZU, Zagreb.
- Golub, Ivan. 2000. »Quellen zur Bibel Kašićs im Archiv des Heiligen Offiziums. Untersuchung«. *Kačić* 2000, 131–196.
- Graciotti, Sante. 1965. »Il problema della lingua letteraria croata e la polemica tra Karaman e Rosa«. *Ricerche Slavistiche*, 13. 120–162.
- Graciotti, Sante. 1967. »Il problema della lingua letteraria nell' antica letteratura croata«. *Ricerche Slavistiche* 15, 123–164.
- Grčević, Mario. 2005. *Das kroatische volkssprachliche Missale Romanum des 16. Jahrhunderts. Philologisch-linguistische Untersuchung. Inaugural-Dissertation der Universität Mannheim*. <http://madoc.bib.uni-mannheim.de/madoc/volltexte/2005/1139/>.
- Haarmann, Harald. 2004. »Abstandsprache—Ausbausprache«. Ammon, Ulrich et al. (ur.) 238–250.
- Hamm, Josip. 1972. »Hrvatska proza Marulićeva vremena«. *Mogućnosti*. 23–33.
- Hamm, Josip (ur.) 1978. *Dijalozi Grgura Velikoga u prijevodu iz godine 1513*. Zagreb : JAZU (*Stari pisci hrvatski*, 38).
- Hamm, Josip (ur.) 1987. *Acta Pilati i Cvitje*. Zagreb : JAZU (*Stari pisci hrvatski*, 40).

- Horvat, Vladimir. 2004. *Bartol Kašić otac hrvatskoga jezikoslovlja*. Zagreb : Studia Croatica.
- Horvat, Vladimir (ur.) 2006. *Autobiografija isusovca Bartola Kašića u prijevodu i izvorniku*. Zagreb : Školska knjiga.
- Hosius, Stanislaus. 1573. *Opera omnia*. Venetiis apud Dominicum Nicolinum.
- Hoško, Franjo Emanuel. 2007. *Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma*. Zagreb : Kršćanska sadašnjost.
- Iovine, Micaela S. 1984. »Main Trends in the Croat Language Question«. Pichio, Richardo et al. (ur.) *Aspects of the Slavonic Language Question. Volume I*. New Haven : Yale University Press. 101–156.
- Jagić, Vatroslav. 1869. »Ogledi stare hrvatske proze«. *Starine*, I. 216–236.
- Jagić, Vatroslav. 1912. »Tomko Mrnavić als Fälscher des angeblich im Jahre 1222 geschriebenen glagolitischen Psalters«. *Archiv für Slavische Philologie* 33, 111–134.
- Jagić, Vatroslav. 1913. »Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben«. *Archiv für Slavische Philologie* 34, 497–532.
- Japundžić, Marko. 1971. »Stjepan Rusić i njegov prijevod Sv. pisma«. *Radovi Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu* III–IV, 243–262.
- Jurić, Šime. 1934. »Pokušaj Zbora za širenje vjere god. 1627. da kod južnih Slavena uvede zajedničko pismo«. *Croatia Sacra* 4, 143–174.
- Kašić, Bartol. *Vanghielia i pistule*. 1641. Romae : Ex typographia Bernardini Tani.
- Kašić, Bartol. 1940 [c. 1640]. »Autobiografija«. M. Vanino (ur.) *Građa za povijest književnosti hrvatske* 15, 1–144.
- Kašić, Bartol. 1993 [1640]. *Ritual rimski*. Romae : Ex typographia Sac. Congr. De Prop. Pretisak pripr. V. Horvat. Zagreb : Kršćanska sadašnjost.
- Kašić, Bartol. 1999. 2000. *Versio Illyrica selecta seu Declaratio Vulgatae editionis Latinae. Bartholomaei Cassii Curistensis e Societate Jesu professi ac sacerdotis theologi*. Vol. 1. Edition. Vol. 2. *Kommentare*. Ediderunt Hans Rother et Christian Hannick. Paderborn : Ferdinand Schöningh.
- Kašić, Bartol. 2005 [1604]. Bartholomaeus Cassius/ Bartul Kašić. *Institutiones linguae Illyricae/ Osnove hrvatskoga jezika*. Editionem alteram curavit, interpretatione vernacula commentariisque instruxit Zvonko Pandžić. Zagreb, Mostar : Tusculanae Editiones. (*Vrela za hrvatsku kulturnu povijest/ Quellen zur kroatischen Kulturgeschichte*, 1).
- Katičić, Radoslav. 2000. »Über die Sprache der Kašićschen Bibelübersetzung«. *Kašić*, 59–69.
- Kloss, Heinz. 1967. »Abstand languages und Ausbau languages«. *Anthropo-*

- logical Linguistics* 9, 29–41.
- Koerner, E.F. Konrad. 2007. *Jezikoslovna historiografija. Metodologija i praksa*. Zagreb : Tusculanae editiones.
- Korade, Mijo. 1995. »Franjo Ergelski 1628–1637«. *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*. Zagreb. 307–313.
- Krašić, Stjepan. 2004. *Pape i hrvatski književni jezik u XVII. stoljeću*. Zagreb, Čitluk : Matica hrvatska.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1869. »Marko Marulić i njegovo doba«. *Pjesme Marka Marulića (Stari pisci hrvatski, sv. I.)*, I–LVII.
- Levaković, Rafael (ur.) 1631. *Missale Romanum slavonico idiomate iussu S. D. N. Urbani Octavi editum*. Romae : Typis et impensis S. C. de Propaganda fide.
- Malić, Dragica, Dunja Fališevac (ur.) 2004. *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)*. Zagreb : HAZU (*Stari pisci hrvatski*, 43).
- Maretić, Tomo (ur.) 1895. *Lekcionarij Bernardina Splićanina po prvom izdanju od god. 1495*. Zagreb : JAZU.
- Matanić, Atanazije J. 1975. »Izvještaji zagrebačkih biskupa i nadbiskupa sačuvani u Vatikanskom arhivu«. *Bogoslovska smotra* 45, 117–126.
- Metzler, Josef (ur.) 1971–1973. *Sacrae Congregationis de Propaganda fide Memoria rerum. 1622–1972* (2 vols. in 3). Roma, Freiburg, Wien : Herder.
- Mikalja, Jacobo. 1651. *Thesaurus linguae Illyricae. Blago jezika slovinskoga*. Ancona : Ottavio Beltrano.
- Muljačić, Žarko. 2007. *Iz dubrovačke prošlosti*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Niebaum, Hermann & Jürgen Macha. 2006. *Einführung in die Dialektologie des Deutschen*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag.
- Pandžić, Basilius. 1972. »L'opera della S. Congregazione per le popolazioni dalla Penisola Balcanica centrale [1622–1700]«. Metzler (ur.) (vol. I/2). 292–315.
- Pandžić, Basilius. 1973. »L'opera della S. Congregazione per le popolazioni dalla Penisola Balcanica centrale« [1700–1815]. Metzler (ur.) vol. II. 706–721.
- Pandžić, Basilius. 1978. »Franjo Glavinić i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti«. *Nova et vetera* 28, 85–112.
- Pandžić, Zvonko. 2004. »Tense, Mood and Aspect in the First Grammar of Croatian (Kašić 1604)«. *Historiographia Linguistica* 31, 7–32.
- Pandžić, Zvonko. 2005. »Semantika tradicionalne gramatike. The Semantics of Traditional Grammar«. *Kašić*, 9–188.
- Pandžić, Zvonko. 2007. »Bartul Kašić je bio žrtva hrvatskoga jala, a ne ćirlice«. *Jutarnji list*, 29. kolovoza 2007.
- Pandžić, Zvonko. 2009. *Nepoznata proza Marka Marulića. O novootkrivenim*

- i novoatribuiranim hrvatskim rukopisima*. Zagreb : Tusculanae editiones. (Vrela za hrvatsku kulturnu povijest/ Quellen zur kroatischen Kulturgeschichte 2).
- Pantelić, Marija. 1971. »Sadržaj i kulturnopovijesna komponenta misalskih tekstova«. *Misal po zakonu rimskoga dvora* (pretisak), Zagreb : Liber. XLV–LX
- Rešetar, Milan (ur.) 1894. *Zadarski i Ranjinin Lekcionar*. Zagreb : JAZU.
- Rešetar, Milan. 1933. *Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi*. Beograd : Srpska kraljevska akademija.
- Romaine, Suzanne. 2005. »Historical Sociolinguistics«. Ammon, Ulrich et al. (ur.) 1696–1703.
- Thomson, Francis J. 2004. »The Influence of the Slavo-Latin (Glagolitic) Rite on the Decision of the Council of Trent about the Use of the Vernacular in the Liturgy«. *Glagoljica i hrvatski glagoljizam. Zbornik radova*. Zagreb, Krk : Staroslavenski institut, Krčka biskupija. 295–307.
- Thomson, Francis J. 2008. »When did Bartol Kašić commence and complete his Translation of the Bible into Croatian?« *Slovo* 56–57, 559–570.
- Vanino, Miroslav. 1933. »Stjepan Roza o *Evandelistaru* Bartola Kašića«. *Vrela i prinosi* 3, 133–148.
- Wohlmuth, Joseph (ur.) 2002. *Dekrete der ökumenischen Konzilien. Bd. 3. Konzilien der Neuzeit*. Paderborn : Schöningh.
- Woodward, David. 1996. *Catalogue of Watermarks in Italian printed Maps ca 1540–1600*. Chicago, Firenze : The Chicago University Press, Leo S. Olschki.

Das Römische Missale und die Heilige Schrift Zum Schicksal zweier großen Übersetzungsprojekte des Bartul Kašić (1575–1650)

Zusammenfassung

In der hier vorgelegten zweiteiligen Studie versucht der Autor das endgültige Schicksal zweier für die kroatische Literatur- und Sprachgeschichte eminent wichtigen Übersetzungswerke des Jesuiten und Linguisten Bartul Kašić (Bartholomaeus Cassius) aus dem frühen 17. Jh. zu klären. So konnte er hierbei (§ 2) Kašićs handschriftlich erhaltene volksprachliche Übersetzung des *Missale Romanum* in einer anonymen Abschrift der Minoritenbibliothek zu Dubrovnik (*Ms. 247*) zum ersten Mal nachweisen und dieses Übersetzungswerk zur Gänze und eindeutig Bartul Kašić attribuieren.

Das Lebenswerk desselben Kašić wiederum — die lang ersehnte Drucklegung seiner Bibelübersetzung (NT) in die kroatische Volkssprache — wurde bekanntlich in Rom vereitelt, d.h. am 13. 06. 1634 durch die Kongregation des Heiligen Offiziums (*Inquisition*) trotz mächtiger Befürworter endgültig untersagt (das benötigte Imprimatur wurde ihr verweigert). Bisher war allerdings nicht völlig geklärt gewesen, warum damals die Entscheidung so getroffen worden ist. Nun konnte hier (§ 3), ebenfalls erstmalig, die tatsächliche *Tischvorlage* der entscheidenden Kongregation (Versammlung) der Kardinäle des Heiligen Offiziums, ein Brief des Weihbischofs von Zagreb, Ivan Tomko Mrnavić, an den Papst Urban VIII. gegen die Drucklegung der Bibelübersetzung Kašićs, nach einer in der *Biblioteca Vallicelliana* zu Rom erhaltenen Abschrift (*Ms. O. 90, ff. 365r-267r*) integral publiziert und ausführlich kommentiert werden. Diese Abschrift entstammt dem Nachlass eines an der entscheidenden Versammlung der Kardinäle teilnehmenden Experten der Inquisition, des späteren Kardinals und des Präfekten der Bibliotheca Apostolica, Orazio Giustiniani (1580–1649).

Somit dürften, dank der intensiven Archivarbeit des Autors dieses Beitrages, nicht nur zwei weiße Flecken der kroatischen Sprach- und Kulturgeschichte getilgt, sondern auch die zwei besonders schmerzhaften persönlichen Wunden des Bartul Kašić (1575–1650), des Autors beider monumentalen, in der von ihm intendierten und richtungsweisenden Ausprägung der heutigen Schriftsprache der Kroaten gehaltenen Werke, wenigstens im Ansatz, sprach-, literatur- und kirchengeschichtlich endlich aufgearbeitet worden sein.

Ključne riječi: Bartul Kašić, Ivan Tomko Mrnavić, Missale Romanum, Biblia sacra, narodnojezični prijevod na hrvatski, Sanctum Offitium (Inquisition), povijesna sociolingvistika, planiranje statusa hrvatskoga jezika

Key words: Bartul Kašić, Ivan Tomko Mrnavić, Missale Romanum, Biblia sacra, vernacular translations into Croatian, Sanctum Offitium (Inquisition), historical sociolinguistics, status planning of Croatian